

CHINY – ANALIZY

Piotr Kurczewski

DIASPORA CHIŃSKA NA ŚWIECIE – EWOLUCJA ZJAWISKA

1. Wprowadzenie

Wiele miejsca we współczesnej literaturze naukowej oraz w prasie międzynarodowej poświęca się wielopłaszczyznowej transformacji społeczno-gospodarczej, która ma miejsce w Chińskiej Republice Ludowej (ChRL). Obserwatorzy tego zjawiska zwracają szczególną uwagę na gospodarcze, polityczne oraz militarne aspekty zmian zachodzących w Państwie Środka. Z uwagi na potencjał ludnościowy, wielkość terytorium państwa chińskiego, a także mocarstwowe aspiracje elity rządzącej, konsekwencje chińskich przemian mają wymiar nie tylko lokalny, ale i globalny¹. Skutkiem otwarcia Chin kontynentalnych na świat w 1979 r. jest między innymi stopniowy wzrost liczby emigrantów z tego kraju.

Chińczycy na przestrzeni wieków zdołali dotrzeć na wszystkie kontynenty; na przełomie XX i XXI w. zamieszkiwali niemal we wszystkich krajach świata. Należy mieć świadomość, że obecnie „chiński świat” to nie tylko 22 prowincje oraz Tajwan, Hongkong i Makau – to także coraz liczniejsza, ponad 45-milionowa diaspora chińska². Współczesna emigracja z terytoriów chińskich, której uczestników

¹ Spośród wielu opracowań na ten temat warto wymienić: Wang Gungwu, Zheng Yongnian (eds.), *China and the New International Order*, Routledge, London–New York 2008; James Kynge, *China Shakes the World: a Titan's Rise and Troubled Future – and the Challenge for America*, Houghton Mifflin Co., New York 2006; David Shambaugh (ed.), *Power Shift: China and Asia's New Dynamics*, University of California Press, Berkeley 2005.

² Dane według *Overseas Chinese Affairs Office* funkcjonującego w ramach Rady Państwa ChRL. Zob.: Willy Lam, *China's Thinkers Pack and Go*, „Asia Times Online”, 10 sierpnia 2010: <http://www.atimes.com/atimes/China_Business/LH10Cb01.html> [wejście 15 sierpnia 2010].

w żargonie naukowym określa się coraz częściej mianem *new migrants*, prowadzi do powstawania nowych wzorców osadnictwa w krajach docelowych i nowych postaw wśród chińskich emigrantów. Szacunkowo każdego roku emigruje ok. 560 tys. Chińczyków. Większość z nich udaje się do państw rozwiniętych; w latach 1995–2004 łączna liczba chińskich emigrantów, którzy przybyli do trzydziestu krajów OECD, przekroczyła 2 miliony. Według Międzynarodowej Organizacji do spraw Migracji Chiny są krajem, z którego pochodzi największa liczba emigrantów na świecie³. Jednak to nie wzrost liczby populacji chińskiej diaspory na świecie, w wyniku wzmożonej emigracji z ChRL w ciągu ostatnich trzech dziesięcioleci, jest wart szczegółowej analizy, ale raczej rosnący rozryw między naturą diaspory/emigracji chińskiej przed i po 1979 r. Aby właściwie ocenić doniosłość chińskich reform po 1979 r. i ich konsekwencje dla Chin, Azji i świata, nie można przejść obojętnie obok wpływu, jaki wywarły one na ewolucję zjawiska chińskiej emigracji na świecie.

Z punktu widzenia etymologii prawdopodobnie żaden termin nie pozwala lepiej oddać natury zjawiska opisywanego w niniejszym artykule niż pojęcie „diaspora”. Wywodzi się ono z języka greckiego i oznacza ‘rozproszenie, rozsianie, rozrzucenie’ (*dia* = roz-, *speiro* = siać)⁴, a ponieważ nie ma dziś na świecie państwa, w którym nie mieszkaliby Chińczycy, jego użycie wydaje się jak najbardziej uzasadnione. Począwszy od końca lat 80. XX w., termin „diaspora” cieszy się rosnącym powodzeniem wśród naukowców (szczególnie tych spoza Azji Wschodniej) badających zagadnienie emigracji osób pochodzenia chińskiego⁵. Ronald Skeldon zauważa, że zastosowanie terminu „diaspora” w języku angielskim przez długi czas było zasadniczo związane przede wszystkim z Żydami⁶, którzy zostali wypędzeni z ojczyzny i żyli na wygnaniu. Tym samym pojęcie „diaspora” było automatycznie utożsamiane z występowaniem dużych grup ludzi (można pisać również o Palestyńczykach lub Ormianach) żyjących na uchodźstwie nie z własnej woli i stąd też postrzeganych jako ofiary. W takim kontekście – zauważa Skeldon – trudno jest odnieść termin „diaspora” do emigracji chińskiej z trzech powodów: po pierw-

³ *International Migration and Development – Regional Fact Sheet – Asia – The Case of China*, materiał pobrany ze strony internetowej Organizacji Narodów Zjednoczonych: <www.un.org/migration/presskit/factsheet_asia.pdf> [wejście 29 stycznia 2010].

⁴ Starożytni Grecy stosowali go, mówiąc o migracji i kolonizacji. Zob.: Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*, University of Washington Press, Seattle 1997, s. ix (z wprowadzenia).

⁵ W literaturze przedmiotu funkcjonuje równolegle kilka różnych terminów określających Chińczyków żyjących za granicą, lecz żaden z nich nie jest w pełni uniwersalny. O pojęciach stosowanych równolegle z terminem „diaspora” będzie mowa w dalszej części artykułu.

⁶ Na polskim gruncie publicystycznym i naukowym termin „diaspora” ma konotacje historyczne i jest najczęściej wiązany z pojęciem diaspory żydowskiej, której przedstawiciele relatywnie licznie zamieszkiwali przez wieki na ziemiach polskich, aż do II wojny światowej.

sze, tylko mała część dzisiejszej populacji Chińczyków zamieszkuje poza Państwem Środka, po drugie, z wyjątkiem Chińczyków, którzy w 1949 r. ewakuowali się wraz z Czang Kaj-szekiem (Jiang Jie-shi) z Chin kontynentalnych na Tajwan, ludność chińska nigdy wcześniej nie została zmuszona do ucieczki z kraju, po trzecie, Tajwan jest historycznie częścią Chin, więc nawet powyższy przypadek trudno nazwać opuszczeniem kraju⁷.

Stosowanie terminu „diaspora” niesie ze sobą kontrowersje natury politycznej, których wydźwięk jest szczególnie doniosły w obliczu wielkomocarstwowych aspiracji ChRL. Jeden z głównych badaczy zjawiska, dyrektor Instytutu Azji Wschodniej na uniwersytecie w Singapurze Wang Gungwu, krytykuje tych, którzy celowo – jego zdaniem – kreują atmosferę „żółtego zagrożenia” poprzez wyrywanie pojęcia „diaspora” z kontekstu. Autor podważa tworzony w ten sposób obraz Chin, które – niczym „olbrzymia ośmiornica” – rozciągają macki ponad chińskimi społecznościami rozrzuconymi po świecie w celu rzekomego przejęcia nad nimi kontroli i wykorzystania do politycznych celów⁸. Wang stoi również na stanowisku, że nieporozumieniem jest traktowanie wszystkich Chińczyków żyjących poza Chinami kontynentalnymi jako członków diaspory chińskiej. Wyjaśnia, że nie należy do niej zaliczać mieszkańców Tajwanu, Hongkongu i Makau, gdyż terytoria te – tak samo jak Chiny kontynentalne – stanowią pierwotne źródło (a nie cel) emigracji chińskiej⁹.

W żargonie naukowym kwestia klasyfikacji Chińczyków żyjących poza Chinami wiąże się ściśle z zagadnieniem stosowanej nomenklatury. Paralele używanych w niej nazw można odnaleźć w oficjalnej terminologii wykorzystywanej przez władze Tajwanu i ChRL. W 1984 r. Tajwańska Komisja ds. Chińczyków Zamorskich

⁷ Ronald Skeldon, *The Chinese Diaspora or the Migration of Chinese Peoples?* [w:] Laurence J. C. Ma, Carolyn Cartier (eds.), *The Chinese Diaspora: Space, Place, Mobility and Identity*, Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 2003, s. 51–52.

⁸ Wywiad udzielony przez Wanga Gungwu dla pisma „Asian Affairs” zimą 2001: <<http://www.asian-affairs.com/Diasporas/wanggungwu.html>> [wejście 9 maja 2010].

⁹ Wang Gungwu, *The Chinese Overseas: from Earthbound China to the Quest for Autonomy*, Harvard University Press, Cambridge, MA – London 2000, s. 138.

W kontekście występującego w literaturze naukowej terminu „Wielkie Chiny” (*Greater China*) za członków diaspory chińskiej uważa się osoby pochodzenia chińskiego żyjące poza terytoriami ChRL, Tajwanu, Hongkongu i Makau. Zob.: Wang Gungwu, *Greater China and the Chinese Overseas*, „The China Quarterly” 1993, No. 136, Special Issue: Greater China, s. 926–948. Jednak w obrębie tego samego pojęcia do wymienionych wyżej czterech terytoriów niektórzy badacze dodają także Singapur, jeszcze inni – wszystkich Chińczyków żyjących w Azji Południowo-Wschodniej, Ameryce i Europie. W szerszym kontekście termin „Wielkie Chiny” oznacza sumę wszystkich nowych powiązań, jakie istnieją współcześnie między rozrzuconymi po świecie chińskimi społecznościami i ich członkami. Zob.: Harry Harding, *The Concept of „Greater China”: Themes, Variations and Reservations*, „The China Quarterly” 1993, No. 136, Special Issue: Greater China, s. 660–686.

oświadczyła, że termin *overseas Chinese*¹⁰ odnosi się do wszystkich Chińczyków żyjących za granicą, włączając *huaqiao*, *huaren* i *huayi*¹¹ (wyjaśnienie tych terminów znajdzie czytelnik w kolejnych akapitach).

Historia określenia *huaqiao* sięga ostatniej dekady XIX w., kiedy rząd Qingów pierwszy raz w dziejach oficjalnie uznał istnienie zjawiska emigracji z Chin, a Chińczyków pozostających poza granicami Państwa Środka ochrzcił mianem *huaqiao*¹². Termin ten odnosił się wówczas do wszystkich Chińczyków, którzy pozostawali (tymczasowo) poza granicami Chin. Zaakceptowanie tego, że istnieją poddani chińskiego cesarza przebywający z własnej woli na obczyźnie było politycznym przełomem, gdyż przez długie wieki pozostawienie domu rodzinnego i rodziców bez opieki i udanie się do obcych krajów było postrzegane jako niezgodne z tradycją, u której podstaw leżały nauki Konfucjusza (notabene szczególnie gorliwie kulturowane przez niechińską dynastię Qingów w celu utrzymania w ryzach chińskich poddanych). W Państwie Środka tych, którzy okazali się niełojalni wobec kraju i przodków karano często na równi z przestępcami. Termin *huaqiao* wywodzi się od słowa *qiao* ('tymczasowo ulokowany'), któremu przez wieki przypisywano starożytny i zacny rodowód, a które rezerwowano dla wysoko postawionych rodzin zmuszonych do przesiedlenia się pod presją obcej inwazji z terenów północnych na południe od rzeki Jangcy. Przez stulecia określenie to często pojawiało się w utworach poetyckich, ale nigdy nie służyło do opisu prozaicznych motywów, dla których najczęściej opuszczano dom, takich jak zaro-

¹⁰ Angielski termin *overseas Chinese* (chiń. *huaqiao*, pol. 'Chińczycy zamorscy') nie jest określeniem precyzyjnym. Pozwala bowiem zakładać, że emigracja z Chin miała związek wyłącznie z podróżami morskimi. Tymczasem diaspora chińska formowała się również na terytoriach bezpośrednio sąsiadujących z Państwem Środka. Wykorzystywano wówczas lądowe szlaki migracyjne. Przykładem może być emigracja na Półwysep Indochiński prowadzona od niepamiętnych czasów z południowych terytoriów chińskich, emigracja części ludności tybetańskiej do Indii po 1959 r. czy też – bardziej współcześnie – chińska emigracja na rosyjski Daleki Wschód (szczególnie intensywna od lat 90. XX w.). Należy jednak pamiętać, że – niezależnie od emigracji zewnętrznej, która jest przedmiotem niniejszego artykułu – Chińczycy przemieszczali się również w obrębie granic kraju. Emigracja wewnętrzna była i jest odzwierciedleniem sytuacji polityczno-społeczno-gospodarczej w Państwie Środka (przedmiotem obaw chińskiego rządu jest dramatyczny wzrost liczby migrantów wewnętrznych: z ok. 30 mln w 1989 r. do 140 mln w 2008 r. Zob.: Andrew Scheineson, *China's Internal Migrants*, 14 maja 2009: <http://www.cfr.org/publication/12943/chinas_internal_migrants.html> [wejście 24 lipca 2010]). Zawsze jednak ograniczała się – z wyjątkiem osadnictwa na Tajwanie i Hajnanie – do podróży lądowych. Termin „Chińczycy zamorscy” podkreśla zatem różnicę między Chińczykami emigrującymi poza Chiny a emigrującymi w obrębie Chin, choć niejednokrotnie emigracja wewnętrzna dawała/daje początek emigracji zewnętrznej.

¹¹ Dudley L. Poston, Jr., Mei-Yu Yu, *The Distribution of the Overseas Chinese in the Contemporary World*, „International Migration Review” 1990, Vol. 24, No. 3, s. 483.

¹² Wang Gungwu, *The Chinese Overseas...*, op.cit., s. 43–44.

bek, poszukiwanie lepszego miejsca do życia itp.¹³ Wiele czasu upłynęło, zanim określenie o tak szlachetnych konotacjach zaczęto odnosić do Chińczyków, którzy od połowy XIX w. opuszczali Chiny z bardzo prostej przyczyny – „za chlebem”. Owe „nomenklaturowe dobrodziejstwo” miało wymiar polityczny i pragmatyczny, na co zwraca uwagę Adam McKeown, przypominając, że od końca XIX do połowy XX w. za terminem *huaqiao* kryło się wezwanie skierowane do zamorskich Chińczyków, by pozostawali politycznie i kulturalnie lojalni wobec chińskiego państwa. Najpierw rząd qingowski, a następnie guomindangowski rościły sobie prawo do wysuwania politycznych i finansowych żądań wobec emigrantów¹⁴.

Przez większą część XX w. chińskie ustawodawstwo odzwierciedlało sposób, w jaki elity rządzące postrzegały Chińczyków żyjących poza Państwem Środka – niezależnie od tego, jak wiele lat spędzili na obczyźnie, tradycyjnie nadal uważano ich za Chińczyków.

W 1909 r. rząd Qingów wydał pierwszy *Nationality Law*, który stanowił, że każde dziecko urodzone z ojca Chińczyka stawało się automatycznie Chińczykiem bez względu na miejsce przyjscia na świat¹⁵. Dokładnie 20 lat później Guomindang wydał drugi *Nationality Law*, w którym podtrzymał obowiązywanie *ius sanguinis* (prawa krwi) jako determinującego obywatelstwo. Taka polityka władz chińskich kłóciła się z nowoczesną ideą państwa narodowego. Co więcej, rodziła napięcia między Pekinem a rządami państw, w których zamieszkiwała ludność pochodzenia chińskiego – szczególnie po 1945 r. – gdy wiele państw w południowo-wschodniej Azji odzyskało niepodległość i dumnie broniło atrybutów swej suwerenności (część z tych państw wprowadziła do swego prawodawstwa zasadę *ius soli* – prawa ziemi)¹⁶.

W celu rozproszenia obaw żywionych przez przywódców państw regionu Azji Południowo-Wschodniej premier Zhou Enlai oświadczył na konferencji w Bandungu w kwietniu 1955 r., iż problem podwójnego obywatelstwa wśród Chińczyków zamorskich był pozostałością po Starych Chinach (tu z pewnością miał na myśli Chiny przed 1949 r.), a Rząd Ludowy Nowych Chin był gotowy go rozwiązać¹⁷. Zhou

¹³ Ibidem, s. 47–48.

¹⁴ Adam McKeown, *Chinese Diaspora* [w:] Melvin Ember i in., *Encyclopedia of Diasporas*, Springer, New York 2005, s. 65.

¹⁵ D. L. Poston, Jr., Mei-Yu Yu, *The Distribution...*, op.cit., s. 482, za: Tsai Chuntung, *The Chinese Nationality Law, 1909, 1910*.

¹⁶ Ibidem, za: Naosaku Uchida, *The Overseas Chinese: A Bibliographical Essay Based on the Resources of the Hoover Institution*, Stanford University, 1960.

¹⁷ Ibidem, za: S. Z. Li i Y. Shang, *The Day Zhou Enlai Spoke at Bandung*, „China Reconstructs” 1985.

Enlai zaczął wówczas zachęcać *sojournerów*¹⁸ do osiedlania się i do lojalności wobec nowych krajów zamieszkania¹⁹. Jednak mimo deklaracji szefa chińskiego rządu faktyczne zmiany w chińskim ustawodawstwie nastąpiły dopiero po 25 latach.

W 1980 r., podczas trzeciej sesji V Ogólnochińskiego Zgromadzenia Przedstawicieli Ludowych, uchwalono kolejny *Nationality Law*, który po raz pierwszy oficjalnie zakazywał chińskim emigrantom posiadania podwójnego obywatelstwa; od tamtej pory każdy Chińczyk, który osiadłszy za granicą, nabył z własnej woli obce obywatelstwo, automatycznie tracił obywatelstwo chińskie²⁰.

Z chwilą gdy kwestia obywatelstwa Chińczyków zamorskich została prawnie uregulowana, termin *huaqiao* nie mógł nadal odnosić się do wszystkich *overseas Chinese*, jak to miało miejsce na przełomie XIX i XX w. W związku z tym do powszechnego użycia weszły określenia *huaren*, tj. ci spośród Chińczyków zamorskich, którzy zostali naturalizowani w państwach, w których się osiedlili²¹ i *huayi*, czyli osoby będące potomkami rodziców-Chińczyków²².

Jak zauważa Chee-Beng Tan – w obliczu niemożności ustalenia wspólnego chińskiego terminu pozwalającego uwzględnić wszystkich Chińczyków żyjących w różnych częściach globu ziemskiego – godne uwagi jest, że chińscy naukowcy zgadzają się przynajmniej co do jednego – że termin *huaren* (*Hua people* – ludność Hua/ludność chińska) lub bardziej precyzyjnie *haiwai huaren* (*the Chinese outside China* – Chińczycy poza Chinami) nie obejmuje Chińczyków żyjących na Tajwanie, w Hongkongu i w Makau. Tych, dla rozróżnienia, określa się w chińskich kołach akademickich i rządowych mianem *jingwai huaren* ('Chińczycy poza granicami Chin kontynentalnych')²³.

¹⁸ *Sojourner* (ang.) to uczestnik *sojourningu*. Ten angielski termin stanowi poniekąd zamiennik dla pojęcia *huaqiao*. *Sojourning* to zatem zjawisko tymczasowego emigrowania w celach zarobkowych, nigdy na stałe, opierające się na regularnym kontakcie z krajem ojczystym lub co najmniej na częstym dostępie do rzeczy z tego kraju pochodzących. Dopóki istniał zakaz handlu zamorskiego (o czym będzie mowa w kolejnych częściach artykułu), powrót do Chin wiązał się z ryzykiem poniesienia konsekwencji złamania prawa – z tego powodu więź z krajem pochodzenia często ulegała przerwaniu na okres zbyt długi, by nadal mówić o *sojourningu*. Zob.: Wang Gungwu, *The Chinese Overseas...*, op.cit., s. 51.

¹⁹ *Ibidem*, s. 94.

²⁰ D. L. Poston, Jr., Mei-Yu Yu, *The Distribution...*, op.cit. s. 483, za: Q. X. Gong, *On the Nationality Law*, „Beijing Review” 1980.

²¹ Dla ich nazwania stosuje się często formę z dywizem, np. *Chinese-American*, *Chinese-Australian*, itp.

²² Na przykład ci, którzy urodzili się w Singapurze bądź we Francji, ale w ich żyłach płynie chińska krew.

²³ Chee-Beng Tan, *Overseas Chinese* [w:] Linsun Cheng (ed.), *Berkshire Encyclopedia of China: Modern and Historic Views of the World's Newest and Oldest Global Power*, Berkshire Publishing Group, Great Barrington, Massachusetts 2009, s. 1676.

Ten sam autor wskazuje również na rzecz bardzo istotną z punktu widzenia określenia pochodzenia chińskich emigrantów – otóż często przyjmuje się, że *overseas Chinese* to tylko i wyłącznie Chińczycy Han. Tymczasem zamieszkujący dzisiaj w Turcji Ujgurzy, którzy pierwotnie emigrowali z Xinjiangu (dzisiejszej prowincji autonomicznej ChRL), również powinni być do nich zaliczani. Podobnie jak Koreańczycy, Rosjanie, Mongołowie czy przedstawiciele muzułmańskiej mniejszości Hui, którzy – nie będąc Chińczykami Han – emigrowali z terytorium Chin i należą do diaspery chińskiej²⁴.

2. Od czasów dawnych do pierwszej wojny opiumowej

Trudno jest datować początki emigracji z Chin. Indywidualne i nieregularne wyprawy handlarzy i kupców poza granice Państwa Środka miały miejsce na długo przed początkiem naszej ery²⁵. Nie można uważać tych podróży za emigrację w dzisiejszym rozumieniu tego słowa, a jednak stanowią one dowód wczesnych kontaktów świata chińskiego ze światem zewnętrznym i dają pewne wyobrażenie o prapoczątkach mobilności ludności chińskiej – cechy, która doprowadziła do tego, że nie ma dzisiaj miejsca na świecie, gdzie nie istniałaby, choćby niewielka liczebnie, społeczność chińska²⁶.

Przez wieki emigracja z Państwa Środka była nierozłącznie związana z podróżami chińskich handlarzy do *Nanyang*²⁷. Handel odbywał się wówczas równolegle

²⁴ Ibidem. Jak zauważa Bogdan Góralczyk, już w okresie niechińskiej dynastii Qing ukuto koncepcję, według której na pojęcie *zhonghua minzu* ('naród chiński') składało się pięć „ras”: Mongołowie, Mandżurowie, Tybetańczycy, muzułmańscy Hui i rodowici Chińczycy Han. Zob.: Bogdan Góralczyk, *Chiński Feniks: paradoksy wschodzącego mocarstwa*, Wydawnictwo Sprawy Politycznej, Warszawa 2010, s. 154. Zob. J. Bayer w niniejszym tomie, s. 79, 80.

²⁵ W najstarszej na świecie antologii poezji *Shi jing* w hymnie wychwalającym przodków dynastii Shang (XVIII–XII w. p.n.e.) mowa jest o władcy Xiang Tu, który cieszył się tak wielką władzą i szacunkiem, że podporządkował sobie zamorskich wasali. Zapis ten może świadczyć o kontaktach ludności chińskiej z odległymi terytoriami już ponad 3 tysiąclecia temu. Zob.: Wei Djao, *Being Chinese: Voices from the Diaspora*, The University of Arizona Press, Tucson 2003, s. 3.

²⁶ Najwcześniejszą wzmiankę o chińskiej emigracji zawarto już w pierwszej w dziejach Chin historii *Shi ji* ('Zapiski historyka'), spisanej ok. 145 r. p.n.e. Podano tam informację, że Xu Fu – poddany cesarza Qin Shihuanga, który zjednoczył kraj w 221 r. p.n.e. – udał się w towarzystwie kilku tysięcy młodych chłopców i dziewcząt w morską podróż na wschód w poszukiwaniu ziół nieśmiertelności dla swojego władcy. Według podań ludowych i oficjalnych zapisków z okresu późniejszej dynastii miejscem, do którego dotarli podróżnicy była Japonia. Zob.: ibidem, s. 4.

²⁷ W języku chińskim *Nanyang* oznacza dosłownie 'Południowy Ocean'. Dawniej termin ten odnosił się do obszaru leżącego bezpośrednio na południe od Państwa Środka, tj. Filipin, Holenderskich Indii Wschodnich, Malajów, Borneo, Syjamu, Indochin, Birmy, a niekiedy także Cejlonu i Indii. Współcześnie określenie *Nanyang Chinese* odwołuje się do Chińczyków zyjących w Malezji, Sin-

na dwóch płaszczyznach: oficjalnej – wymiany dóbr w ramach misji trybutarynych oraz nieoficjalnej – handlu prowadzonego w prowincjach nadmorskich przez lokalnych urzędników i prywatnych handlarzy²⁸. Ta druga forma kontaktu ze światem niechińskim spotykała się z mniej lub bardziej stanowczą dezaprobatą ze strony dworu cesarskiego, co nie pozostało bez wpływu na rozwój emigracji z Chin.

Należy pamiętać, że na przestrzeni trzech tysiącleci (między początkiem II tysiąclecia p.n.e. a końcem I tysiąclecia n.e.) cywilizacja chińska nigdy nie przywiązywała dużej wagi do ekspansji zamorskiej, przynajmniej nigdy na tak wielką skalę, jak cywilizacje śródziemnomorskie w Europie w tym samym okresie. Wang tłumaczy to tym, że dynastie panujące wówczas w Chinach ciążyły ku centrom władzy odległym od mórz, co było spowodowane „myśleniem kontynentalnym” władców chińskich, nieustannie poddawanych presji ze strony koczowniczych plemion z północy i zachodu. A ponieważ kolebką chińskiej cywilizacji były północno-centralne równiny nad Rzeką Żółtą, przez całe stulecia polityka państwa chińskiego ciążyła ku terenom leżącym na południe od Wielkiego Muru, zaś sam Wielki Mur był symbolem obrony północno-środkowej części kraju przed najeźdźcami, którzy przybywali zawsze z głębi lądu, nigdy z zą mórz²⁹. Tym samym morzu, na którym – w odróżnieniu od stepu – nie było rywali do władzy nad Chinami, nie przypisywano w chińskiej historii większej roli³⁰.

Zdaniem Karin Tomali jakikolwiek kontakt ludności chińskiej ze światem zewnętrznym klócił się ze światopoglądem chińskich władców również z uwagi na ich przekonanie o wyższości chińskiej cywilizacji nad barbarzyńskimi ludami zamieszkującymi poza granicami cesarstwa. Ta sinocentryczna interpretacja otaczającego świata czyniła niemożliwą do urzeczywistnienia zasadę równości w stosunkach z innymi krajami. W świetle tak śmiałych roszczeń cywilizacyjnych państwa przez długie lata porzucanie Chin uważano za rzecz niegodną Chińczyka³¹.

Przełomem w kwestii postawy elity rządzącej wobec zamorskiej ekspansji handlowej był rok 1127, gdy władcy dynastii Song zostali zmuszeni przez najeźdźców z północy do przeniesienia stolicy państwa z Kaifengu do Hangzhou. Aż do

gapurze, Indonezji oraz na Filipinach. Lynn Pan, *Definitions* [w:] Lynn Pan (ed.), *The Encyclopedia of the Chinese Overseas*, Harvard UP, Cambridge 1999, s. 16; więcej: Charles P. Fitzgerald, *The Southern Expansion of the Chinese People: Southern Fields and Southern Ocean*, Barrie & Jenkins, London 1972; Wang Gungwu, *China and the Chinese Overseas*, Times Academic Press, Singapore 1991.

²⁸ L. Pan, *Emigration from China – Contexts: 1100s–1910s – Maritime and Commercial Development* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 48.

²⁹ Wang Gungwu, *The Chinese...*, op.cit., s. 4–11.

³⁰ John King Fairbank, *Historia Chin: Nowe spojrzenie*, Wydawnictwo Marabut, Warszawa–Gdańsk 2003, s. 174.

³¹ Karin Tomala, *Kilka uwag na temat chińskiej emigracji – mit czy imperium* [w:] Jan Zamojski (red.), *Diaspory*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001, s. 158–159.

1278 r. stolica państwa leżała po raz pierwszy w dziejach Chin nad otwartym morzem. W tym czasie granice cesarstwa nie obejmowały terenów na północ od rzeki Jangcy, a środek ciężkości polityki państwa przesunął się w rejon dzisiejszych południowo-wschodnich rubieży Chin. Przez niemal 150 lat zyski osiągnięte z handlu z krajami Azji Południowo-Wschodniej oraz Japonią i Koreą nabrały znaczenia na miarę racji stanu³². Rząd zaangażował się w budowę floty i portów oraz wspierał handel zagraniczny, zaś żegluga morska stała się głównym zajęciem ludności w rejonach nadmorskich. Część spośród handlarzy żeglujących do portów i miast handlowych rozrzuconych po krajach południowo-wschodniej Azji pozostawała tam na okres od kilku miesięcy do kilku lat w związku z występowaniem zjawiska monsunu. W efekcie zaczęły wówczas powstawać pierwsze przyczółki dla gospodarczej działalności i osadnictwa Chińczyków w regionie *Nanyang*³³.

W epoce panowania dynastii Yuan (1278–1368) wzrosła handlowa aktywność Chińczyków w Azji Południowo-Wschodniej. Jak podaje Wang, Chińczycy podróżowali w owym czasie po morzach tego regionu z taką swobodą, jakby przemieszczali się między różnymi częściami Państwa Środka³⁴.

Jednakże wraz z nastaniem panowania dynastii Ming (1368–1644) jedyną legalną formą handlu zagranicznego była wymiana trybutarna³⁵. Słynne siedem wypraw admirała-eunucha Zhenga He, którego imponująca flota w latach 1405–1433 zawinęła do najważniejszych portów ówczesnej Azji Południowo-Wschodniej oraz wschodniej Afryki³⁶, było efektowną manifestacją morskiej potęgi cesarskich Chin i ich chwilowego otwarcia na kontakt ze światem zewnętrznym. Jednak tuż po ostatniej ekspedycji nagle zniszczono okręty i zabroniono budowy nowych, ponadto przywrócono całkowity zakaz handlu zagranicznego³⁷.

Ta ostatnia decyzja doprowadziła do niekontrolowanego rozprzestrzenienia się piractwa u południowych wybrzeży Chin. W ciągu następnych dziesięcioleci przemyt zajął miejsce handlu, a członkowie tych nielicznych społeczności chińskich, którzy do tej pory zdołali zorganizować się w krajach Azji Południowo-Wschodniej, zostali pozbawieni możliwości powrotu do Chin, gdyż oficjalnie uznano ich za wyjętych spod prawa³⁸.

³² Wei Djao, op. cit., s. 10.

³³ L. Pan, *Emigration from...*, op.cit. [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 48.

³⁴ Wang Gungwu, *The Chinese...*, op.cit., s. 18.

³⁵ J. K. Fairbank, op. cit., s. 125.

³⁶ Kontrowersyjną hipotezę, jakoby w latach 1421–1423 chińskie okręty dotarły również do wybrzeży obu Ameryk przedstawił Gavin Menzies w książce: idem, *1421: The Year China Discovered America*, Perennial, New York 2004.

³⁷ Martin Stuart-Fox, *A Short History of China and Southeast Asia: Tribute, Trade and Influence*, Allen & Unwin, Crows Nest 2003, s. 82–89.

³⁸ L. Pan, *Emigration from...*, op.cit. [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 49.

Wkrótce jednak niepokoje społeczne związane z trudnościami ekonomicznymi w nadmorskich prowincjach Guangdong, Fujian i Zhejiang, do których doprowadziły restrykcje, a także uznanie faktu rosnącej komercjalizacji południowych wybrzeży Chin oraz południowo-wschodniej Azji (w związku z pojawieniem się na scenie europejskich kompanii handlowych), skłoniły dwór cesarski do częściowego zniesienia zakazu prywatnego handlu (1567 r.) i wydania zezwolenia na zamorskie kursy dla 50 dżonek rocznie³⁹.

W efekcie nastąpiło ożywienie chińskiej aktywności handlowej w rejonie mórz Azji Południowo-Wschodniej. W latach 1570–1640 chiński handel zamorski rozwijał się w nienotowanym wcześniej tempie. Setki Chińczyków emigrowały co roku do głównych miast portowych regionu, a gdy w 1600 r. Holendrzy i Anglicy przybyli do południowo-wschodniej Azji, zastali tam dobrze prosperujące chińskie kolonie handlowe⁴⁰.

Wang przypomina o rażącej nierównowadze sił, jaka występowała wówczas na styku dwóch całkowicie różnych cywilizacji. Z jednej strony chińscy kupcy i handlarze nie mogli liczyć na choćby neutralną przychylność ze strony cesarskich urzędników, a z drugiej, ich europejscy konkurenci cieszyli się w tym samym czasie oficjalnym wsparciem militarnym i finansowym, udzielanym im przez możne rody kupieckie i władze państwowe. Zdaniem Wanga ta sytuacja przyczyniła się do wykształcenia wśród zamorskich Chińczyków mentalności właściwej samodzielnym przedsiębiorcom, z łatwością adaptującym się do systemu instytucjonalnego wprowadzonego przez Europejczyków na administrowanych terytoriach⁴¹.

Na wysoki stopień zaangażowania chińskich emigrantów w organizację życia gospodarczego w krajach osiedlenia wskazuje Fairbank, który podaje, że *zamorscy Chińczycy zapewnili sobie miejsce w społeczeństwie i możliwości pośredniczenia pomiędzy rządzącymi Europejczykami a miejscową wsią: pomagali ściągnać podatki i zapewniać lokalne usługi, między innymi promowe, budować mosty i organizować bazary. W kolonialnych społecznościach stanowili na ogół element stabilizujący, zbyt nieliczny, by zdobyć władzę, zainteresowany zyskiem ze świadczonych usług, jak również lokalnym handlem*⁴².

³⁹ A. McKeown, *Chinese...*, op.cit. [w:] *Encyclopedia of...*, op.cit., s. 67.

⁴⁰ Anthony Reid szacuje, że w 1642 w Hoi An żyło od czterech do pięciu tysięcy chińskich kupców i handlarzy. Zob.: A. Reid, *Emigration from China – Contexts: 1100s–1910s – Chinese and Southeast Asian Interactions* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 51. Z kolei McKeown podaje, że w 1567 r. liczba Chińczyków w założonej przez Hiszpanów Manili sięgała 30 tys., a zbliżona liczebnie chińska społeczność żyła w 1619 r. również w holenderskiej Batavii (dzisiejsza Dżakarta). Zob.: A. McKeown, *Chinese...*, op.cit., s. 68.

⁴¹ Wang Gungwu, *The Greater China...*, op.cit., s. 935–936.

⁴² J. K. Fairbank, op. cit., s. 176.

Gdy władzę w Chinach przejęła niechińska dynastia Qing (1644–1911), silne peryferia morskie zaczęto postrzegać jako realne zagrożenie dla państwa ze strony kręgów lojalnych wobec Mingów. W 2. połowie XVII w. wojna, którą wydał handlowi zamorskiemu, miała tym samym wybitnie polityczny charakter. Aby zniszczyć ekonomiczne zaplecze głównego oponenta – Koxingi⁴³ – w 1662 r. Mandżurowie przemocą wyludnili nadmorskie miejscowości położone w trzech najbardziej aktywnych handlowo prowincjach, tj. Guangdong, Fujian i Zhejiang⁴⁴.

Nieprzychylny stosunek Qingów do zamorskiej aktywności Chińczyków trwał niemal do końca panowania tej dynastii. W 1717 r. wprowadzono oficjalny zakaz emigracji, zaś restrykcje wobec handlu zamorskiego prowadzonego z prowincji Guangdong i Fujian obowiązywały formalnie aż do 1860 r. Oba ograniczenia zniesiono ostatecznie dopiero w 1893 r.⁴⁵

3. Stulecie kulisów⁴⁶ (1842–1949)

Emigracja z Chin na dużą skalę rozpoczęła się w połowie XIX w. Była ona naturalną konsekwencją dramatycznych wydarzeń społeczno-politycznych, które pchnęły masy niewykwalifikowanych mężczyzn z biednych rolniczych regionów Chin południowo-wschodnich do poszukiwania pracy i chleba poza granicami kraju. W ciągu niespełna stulecia ludność Chin podwoiła się, tak że w 1850 r. populacja tego kraju liczyła ok. 430 mln⁴⁷. Tak znaczny przyrost naturalny przewyższał wzrost areалу upraw rolnych i możliwości produkcyjne gospodarstw rolnych. Kraj nękały klęski głodu oraz liczne rebelie, z których najgłośniejsza – powstanie tajpingów (1850–1864) – niemal doprowadziła do upadku dynastii Qingów. Sy-

⁴³ Zheng Chenggong (Koxinga) był głównym architektem morskiego imperium, które przez ok. 40 lat stawiało zbrojny opór nowym władcom Chin. Ród Zhengów wywodził się z portowego miasta Amoy (dzisiejszy Xiamen, w południowym Fujianie) i do 1683 r. utrzymywał swoją morską bazę na Tajwanie, z którego wcześniej przegonił Holendrów. Wyspa stanowiła w tym czasie centralne ogniwo handlowego imperium rozciągającego się od Manili po Nagasaki. Zob.: John E. Wills Jr., *Zheng Chenggong* [w:] L. Cheng (ed.), *Berkshire Encyclopedia of...*, op.cit., s. 2631–2632.

⁴⁴ L. Pan, *Emigration from...*, op.cit. [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 49.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Termin ten wywodzi się prawdopodobnie z hinduskiego słowa *kuli*, oznaczającego ‘rozgoryczoną siłę’; odnosi się do niewykwalifikowanych robotników z Chin bądź Indii wykonujących bardzo niskopłatną pracę. W kontekście historii diaspory chińskiej określenie to stosowane jest zazwyczaj dla nazwania wszystkich robotników emigrujących z Chin. Jednak niektórzy badacze skłonni są używać go wyłącznie w odniesieniu do tych Chińczyków, którzy zostali złapani i sprzedani jako tania siła robocza. Zob.: W. Djao, op. cit., s. 20–21.

⁴⁷ Walton Look Lai, *Emigration from China – Contexts: 1100s–1910s – Demographic Changes* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 52.

tuacja wewnętrzna w ówczesnych Chinach była decydującą przyczyną emigracji z tego kraju, jednak duże znaczenie miał także kontekst globalny.

Pod koniec XVIII w. część państw Europy Zachodniej z Wielką Brytanią na czele, a także północno-wschodnie regiony USA weszły w fazę rewolucji przemysłowej. Jej konsekwencją była globalizacja gospodarki, która doprowadziła do tego, że kolonie w Afryce, Azji i Ameryce Łacińskiej zaczęto na skalę większą niż dotychczas wykorzystywać jako zaplecze surowcowe z jednej strony i rynek zbytu gotowych produktów z drugiej. Jednocześnie – wraz ze stopniowym znoszeniem niewolnictwa przez główne imperia kolonialne w 1. połowie XIX w. – najludniejsze kraje Azji (Chiny, Indie) stały się alternatywnym źródłem taniej siły roboczej wysyłanej w najdalsze zakątki globu.

Exodus z Państwa Środka rozpoczął się po przegranej przez ten kraj pierwszej wojnie opiumowej (1839–1842). Hongkong stał się wówczas kolonią brytyjską, a Chiny poniosły ogromne straty finansowe. Ponieważ ciężar spłaty kontrybucji wojennych spoczął przede wszystkim na dwóch nadmorskich prowincjach Guangdong i Fujian, przez następne dekady (w pewnym stopniu aż do dzisiaj) gros emigrujących Chińczyków pochodziło z tych właśnie terytoriów, zaś porty, takie jak: Hongkong, Makau, Shantou i Xiamen odgrywały kluczową rolę w organizacji i kontroli handlu robotnikami, których wysyłano drogą morską do kolonii brytyjskich, holenderskich, hiszpańskich, portugalskich i francuskich w regionie Azji Południowo-Wschodniej i poza nim.

Pierwszy statek z kulisami wypłynął z Xiamen w 1845 r. do francuskiej kolonii *Isle of Bourbon* (dzisiejszy *Reunion*)⁴⁸. Przez kolejne lata liczba statków rosła. Wszelkie ograniczenia ilościowe, które formalnie ustanawiał edykt Qingów z 1672 r., zakazujący Chińczykom opuszczania Chin, przestały mieć praktyczne znaczenie po drugiej wojnie opiumowej (1856–1860). Wówczas rządy W. Brytanii, Francji i Rosji wymogły na Chinach, by te – jako strona przegrana – zgodziły się na transport chińskich robotników za granicę⁴⁹. Począwszy od połowy XIX w., z roku na rok rósł popyt na chińską siłę roboczą w USA, Kanadzie i Australii, gdzie odpowiednio w latach 1848, 1851, 1858 powstały pierwsze kopalnie złota⁵⁰. W tym samym czasie chińscy robotnicy byli również wysyłani do tak odległych terytoriów, jak Peru, Kuba, Panama czy Hawaje.

Szacuje się, że w latach 1851–1875 Państwo Środka opuściło ok. 1,3 mln ludzi. Połowa z nich wyemigrowała poza obszar Azji Południowo-Wschodniej (przede wszystkim do USA i Peru). Pozostała część trafiła głównie na Półwysep Malajski

⁴⁸ Wei Djao, op. cit., s. 21.

⁴⁹ W 1868 r. w tej samej sprawie zostało podpisane również porozumienie amerykańsko-chińskie. Ibidem, s. 20.

⁵⁰ R. Skeldon, *Migration from China*, „Journal of International Affairs” 1996, Vol. 49, Issue 2.

(w tym większość do Singapuru) i do Holenderskich Indii Wschodnich. Wielkość chińskiej emigracji do Azji Południowo-Wschodniej w latach 1876–1900 w porównaniu z poprzednim okresem uległa jedynie nieznacznemu wzrostowi. W tym samym czasie znacznie spadła liczba emigrantów do USA (ze 160 do 12 tys.), do Australii (z 55 do 8 tys.) i do Kanady (z 30 do 4 tys.)⁵¹. Wynikało to z wprowadzanego w tych krajach ustawodawstwa, które aż do 2. połowy XX w. ograniczało bądź zakazywało imigracji Chińczyków⁵².

W latach 1901–1925 napływ chińskich robotników w dalszym ciągu skierowany był przede wszystkim do europejskich kolonii w Azji Południowo-Wschodniej. Niemal ustała legalna emigracja do Ameryki Północnej i Australii. Pojawiły się w tym okresie nowe kierunki, takie jak Europa⁵³ czy Transwal (północno-wschodnia część dawnej RPA). W latach 30. XX w. recesja gospodarcza w krajach kapitalistycznych przyczyniła się do wprowadzenia regulacji ograniczających napływ emigrantów z Chin do Azji Południowo-Wschodniej, gdzie władzę nadal sprawowały mocarstwa kolonialne.

Charakterystyczną cechą emigracji z Chin w latach 1842–1949 było to, że *Nanyang* po raz pierwszy stał się celem podróży dla robotników niewykwalifikowanych. Dotychczas w ten rejon świata emigrowali niemal wyłącznie (i nieporównywalnie mniej licznie) handlarze, kupcy i rzemieślnicy. Równie znamienne jest to, że Chińczycy po raz pierwszy zaczęli wówczas emigrować poza obszar południowo-wschodniej Azji, do miejsc względnie lub całkowicie nowych.

Dla nazwania omawianego etapu emigracji z Chin Wang używa terminu *Huangong* (*Chinese coolie* – chiński kulis) i wskazuje na inne jego charakterystyczne cechy. Po pierwsze, emigrowali niemal wyłącznie mężczyźni, głównie z ubogich

⁵¹ L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 62.

⁵² Ustawy całkowicie zakazujące wstępu chińskim robotnikom (ale nie dyplomatom, kupcom, studentom) i ich rodzinom zostały wprowadzone kolejno w USA (*Chinese Exclusion Act*, 1882), Australii (*Immigration Restriction Act*, 1901) i Kanadzie (*Chinese Immigration Act*, 1923), choć we wszystkich trzech krajach antychińskie strajki i pomniejszych ustawy ograniczające chińską imigrację były na porządku dziennym od połowy XIX w. Zob.: Christine Inglis, *Australia* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 275; Wing Chung Ng, *Canada* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 235.

⁵³ W latach 1916–1920 rządy Francji i Wielkiej Brytanii zatrudniły ok. 150 tys. chińskich robotników do prac pomocniczych na frontach I wojny światowej (kopanie okopów, grzebanie zwłok itp.). Zob.: Paul Bailey, *Recruitment of Workers for Britain and France* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 64–65. Skeldon podaje, że chociaż robotnicy ci byli rekrutowani przede wszystkim na półwyspie Szantung, to – w wyniku splotu określonych okoliczności – doszło wówczas do emigracji pewnej liczby Chińczyków również z okolic oddalonych o ponad 1 tys. km miejscowości Qingtian (prowincja Zhejiang). W efekcie – na skutek emigracji łańcuchowej – w latach 20. XX w. w Paryżu, Mediolanie, Berlinie, Hamburgu, Amsterdamzie żyło łącznie ok. 20 tys. Chińczyków. Zob.: R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

terenów wiejskich. Po drugie, emigracja ta nie prowadziła zasadniczo do stałego osadnictwa za granicą, gdyż po upływie kontraktu większość robotników wracała do Chin. Po trzecie, tymczasowość tego modelu emigracji wiązała się również z jego ograniczonym zasięgiem czasowym – w Amerykach utrzymał się on do końca XIX w., a w Azji Południowo-Wschodniej do lat 20. XX w.⁵⁴

Handel kulisami był przykładem wycisku taniej siły roboczej przez mocarstwa kolonialne (większość statków przewożących robotników należała do Brytyjczyków, Francuzów, Amerykanów) i w swej najdrastyczniejszej formie trwał do 1874 r., gdy pod naciskiem rządu Qingów wprowadzono zakaz stosowania praktyki „złap i sprzedaj”⁵⁵. W kolejnych dekadach wzrosło znaczenie dwóch innych form organizacji podróży w celach zarobkowych – na podstawie kontraktu oraz poprzez system biletów kredytowanych⁵⁶. Choć większość emigrantów w latach 1842–1949 stanowili niewykwalifikowani robotnicy, Chiny opuszczali także handlarze oraz studenci. Te dwie grupy emigrantów w znakomitej większości finansowały podróż z własnych środków⁵⁷.

Tuż przed wybuchem II wojny światowej poza granicami Państwa Środka istniały duże i trwałe społeczności chińskie z całkowitą populacją liczącą ok. 8,5 mln (z czego większość zamieszkiwała w Azji Południowo-Wschodniej)⁵⁸.

4. Po 1949 roku

Badania nad współczesną emigracją ludności chińskiej wiążą się z koniecznością rozróżnienia między kilkoma wymiarami geograficzno-demograficznymi tego zjawiska. Przede wszystkim należy wziąć pod uwagę odpływ ludności nie tylko z Chin kontynentalnych, ale także tej z Tajwanu i z Hongkongu. Należy też pamiętać, że Chińczycy emigrujący z Tajwanu i Hongkongu to w dużym stopniu mieszkańcy Chin kontynentalnych, którzy często najpierw przemieszczali się na

⁵⁴ Wang Gungwu, *Patterns of Chinese Migration in Historical Perspective* [w:] Hong Liu (ed.), *The Chinese Overseas*, vol. 1, Routledge, London and New York 2006, s. 35–36.

⁵⁵ L. Pan, *Patterns of Migration – Labour Migration – The Coolie Trade* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 61.

⁵⁶ W pierwszym przypadku w momencie wejścia na statek robotnik zawierał kontrakt z firmą rekrutującą, która opłacała za niego koszty podróży – robotnik odpracowywał je po dotarciu do miejsca zatrudnienia. Wielu zatrudnionych w ten sposób Chińczyków pracowało przy budowie kontynentalnych linii kolejowych w USA i Kanadzie, na hawajskich plantacjach trzciny cukrowej bądź w kopalniach cyny w Indonezji. W drugim przypadku podróż finansowano dzięki środkom pożyczonym od rodziny lub znajomych, po czym spłacano dług dzięki pracy w kraju docelowym. Zob.: Wei Djao, op. cit., s. 22–23.

⁵⁷ Wei Djao, op. cit., s. 24.

⁵⁸ R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

te dwa terytoria, by ominąć utrudnienia w postaci formalnych barier istniejących w ChRL, a dopiero potem emigrowali do krajów docelowych. Sprawę dodatkowo komplikuje status Tajwanu, który przez znakomitą większość państw uznawany jest za część ChRL, a który od 1949 r. pozostaje przecież – *de facto* – suwerennym państwem. Podobnie rzecz ma się z Hongkongiem – terytorium to od 1997 r. jest częścią Chin, jednak funkcjonuje ono w ramach systemu „jedno państwo – dwa systemy” i dzięki temu, jako specjalna strefa administracyjna, prowadzi odrębną (choć konsultowaną z Pekinem) politykę celną, wizową i emigracyjną.

Ze wszystkich tych trzech terytoriów odbywa się emigracja ludności chińskiej. W konsekwencji nie sposób mówić o jednej chińskiej emigracji. W tej sytuacji część badaczy dokłada starań, by wyodrębnić dane statystyczne osobno dla ChRL, Hongkongu i Tajwanu. Takie podejście badawcze pozwala zrozumieć specyfikę wychodźstwa ludności chińskiej w szerszym kontekście, jednak prowadzi niekiedy do błędów natury statystycznej. Inni w analizach łączą terytoria ChRL i Hongkongu, a Tajwan traktują osobno. Należy również pamiętać, że pewna część ludności pochodzenia chińskiego emigrowała/emigruje spoza historycznych terytoriów chińskich – chodzi tu głównie o reemigrację z krajów w południowo-wschodniej Azji w 2. połowie XX w. Uwzględnianie także tych danych dodatkowo potęguje zamieszanie.

Wielu Chińczyków spośród tych, którzy wrócili do kraju tuż po kapitulacji Japonii w 1945 r., by odszukać członków rodzin i porzucony majątek, wkrótce zdecydowało się na ponowne opuszczenie Chin. Często zabierając ze sobą całe rodziny. Do takiej decyzji skłaniała sytuacja chaosu i korupcji, którą zastali w powojennych Chinach. Ponadto nadal trwała wojna domowa między komunistami a nacjonalistami. Po 1 października 1949 r. na emigrację zdecydowało się również wielu spośród tych Chińczyków, którzy przeżyli wojnę w kraju, a których przerażała perspektywa życia w państwie rządzone przez komunistów. Stąd w latach 1948–1951 wielka fala uchodźców opuściła terytorium Chińskiej Republiki Ludowej⁵⁹ przez ówczesne „chińskie okno na świat” – Hongkong⁶⁰. Z chwilą gdy komuniści opanowali sytuację w kraju i umocnili swoją władzę, emigracja z Chin kontynentalnych została prawie całkowicie zatrzymana na następne 30 lat.

Jeżeli w latach 1949–1979 pojedyncze jednostki opuszczały granice ChRL, to niezmiernie rzadko działo się to bez wiedzy i zgody władz państwowych. W tym czasie pozwolenie na opuszczenie kraju otrzymywało stosunkowo niewielu Chińczyków. Byli to głównie studenci i naukowcy wyjeżdżający na stypendia na za-

⁵⁹ Był to ostatni okres wzmożonej emigracji z Chin kontynentalnych przed 1979 r. Zob.: D. L. Poston, Jr., Mei-Yu Yu, op. cit., s. 495.

⁶⁰ Już wcześniej, w latach 1936–1941, blisko 750 tys. uchodźców z Chin przedostało się do Hongkongu w trakcie wojny z Japonią. Zob.: ibidem, s. 499, za: United Nations, 1974.

proszenie uniwersytetów z państw socjalistycznych⁶¹ oraz robotnicy kontraktowi wysyłani do państw afrykańskich na podstawie umów międzyrządowych⁶².

Na większą skalę odpływ ludności z ChRL miał wówczas również miejsce – jednakże tylko w jednym kierunku – do Hongkongu. Granicę brytyjskiej kolonii przekraczało w latach 50. ok. 40 tys. ludzi rocznie. W latach 60. liczba ta spadła do 10 tys. rocznie, z wyjątkiem 1962 r., gdy z powodu klęski głodu ponad 120 tys. Chińczyków przedostało się do Hongkongu w ciągu zaledwie 6 miesięcy⁶³.

W omawianym okresie odbywał się również przepływ ludności chińskiej w przeciwną stronę – wielu Chińczyków od pokoleń zamieszkujących w krajach południowo-wschodniej Azji reemigrowało do Chin wskutek prześladowań na tle etnicznym, nagłych wstrząsów politycznych itp. Skeldon szacuje, że w latach 1949–1966 blisko 500 tys. zamorskich Chińczyków przybyło do ChRL, z czego tylko w 1960 r. ok. 94 tys. z samej Indonezji⁶⁴. W tym czasie osoby pochodzenia chińskiego opuszczały również takie kraje, jak: Birma, Malezja, Kambodża, Wietnam, Indie⁶⁵. Lynn Pan podaje, że wielu spośród tych, którzy powrócili wówczas do ChRL, trafiało do tzw. *Overseas Chinese Farms* – ośrodków pomagających im w przystosowaniu się do nowych okoliczności⁶⁶. W tym kontekście Wei Djao podkreśla mylący wydźwięk określeń „powrót” bądź „repatriacja” stosowanych w odniesieniu do osób chińskiego pochodzenia przybywających z innych krajów do Chin, gdyż większość z nich w rzeczywistości nie urodziła się w Chinach, często nawet w Chinach nigdy nie była; byli to po prostu ludzie z różnych powodów niechciani w kraju urodzenia lub bojący się w nim pozostać⁶⁷.

Przed 1979 r. – w związku z zamknięciem granic ChRL – chińscy emigranci rekrutowali się niemal wyłącznie z peryferyjnych terytoriów chińskich, tj. Tajwanu i Hongkongu, a także – w mniejszym stopniu – z państw Azji Południowo-Wschod-

⁶¹ W latach 50. do ZSRR wyjechało na studia ponad 11 tys. osób. Zob.: R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

⁶² W budowie otwartej w 1975 r. linii kolejowej między Lusaką (Zambia) a Dar es-Salaam (Tanzania), liczącej 1850 km, brało udział 25 tys. chińskich inżynierów. Zob.: Jonathan Fenby, *Chiny. Upadek i narodziny wielkiej potęgi*, Znak, Kraków 2009, s. 575.

⁶³ R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

⁶⁴ R. Skeldon, *The Chinese Diaspora or...*, op.cit., s. 56.

⁶⁵ W 1962 r. miał miejsce chińsko-indyjski konflikt graniczny, w następstwie którego osoby pochodzenia chińskiego poddano jawnej dyskryminacji. Zob.: Wei Djao, op. cit., s. 86–89; w 1965 r. antychińskie wrzenie w Indonezji pochłonęło ok. pół miliona ofiar pochodzenia chińskiego. Zob.: Wei Djao, op. cit., s. 31; w 1969 r. w Malezji przez kilka dni trwały antychińskie zamieszki, związane z ekonomiczną dominacją Chińczyków w życiu kraju. Zob.: Niew Shong Tong, *Malaysia* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 178–179.

⁶⁶ L. Pan, *Patterns of Migration – Return Migration and Re-migration* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 62.

⁶⁷ Wei Djao, op. cit., s. 31.

niej⁶⁸. Najbardziej znaczący odpływ ludności chińskiej z Hongkongu miał miejsce w latach 50. i na początku lat 60., a skierowany był do Wielkiej Brytanii. Partycypowali w nim głównie wieśniacy, którzy byli w stanie udowodnić, że urodzili się na Nowych Terytoriach – tej części Hongkongu, którą Brytyjczycy uważali za obszar wchodzący w skład Commonwealthu. Napływ Chińczyków do miast brytyjskich został znacznie spowolniony w 1962 r. poprzez wprowadzenie restrykcji na imigrację z nowych terytoriów Wspólnoty Narodów⁶⁹.

Z kolei emigracja Chińczyków z Tajwanu rozwijała się stopniowo, począwszy od końca lat 40. Gdy po ewakuacji z kontynentu w 1949 r. rząd Czang Kaj-szeka ustanowił na wyspie Republikę Chińską, surowe rządy Guomindangu doprowadziły do całkowitego wyeliminowania oporu stawianego początkowo przez mieszkańców Tajwanu. Ciągłe zagrożenie inwazją z kontynentu oraz trudności ekonomiczne kraju sprawiły, że wkrótce wyspę zaczęli opuszczać pierwsi emigranci. Od czasu wojny w Korei głównym sojusznikiem politycznym Republiki Chińskiej były Stany Zjednoczone. Tym samym w latach 50., 60. i następnych stopniowo rosła liczba Tajwańczyków emigrujących właśnie do tego kraju. W latach 50., w okresie tzw. białego terroru, wielu tajwańskich Chińczyków opuściło wyspę z powodów politycznych. Od połowy lat 60. coraz większy udział wśród emigrantów mieli studenci, spośród których początkowo tylko niewielu wracało na wyspę; procent powracających wzrastał stopniowo – szybciej po 1987 r.⁷⁰

W 2. połowie XX w. na skalę i kierunek przepływów migracyjnych ludności chińskiej bodajże największy wpływ miał rozwój ruchu praw obywatelskich w krajach rozwiniętych. W jego wyniku – począwszy od połowy lat 60. – w USA, Kanadzie, Australii i Nowej Zelandii doszło do liberalizacji prawa imigracyjnego. Wyeliminowano wówczas antychińskie przepisy obowiązujące w tych krajach od kilku dziesięcioleci⁷¹.

⁶⁸ R. Skeldon, *China: from Exceptional Case to Global Participant*, „Migration Information Source”, April 2004: <<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=219>> [wejście 6 lutego 2010].

⁶⁹ R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

⁷⁰ Zob.: Jack F. Williams, *Who Are the Taiwanese? Taiwan in the Chinese Diaspora* [w:] L. J. C. Ma, C. Cartier (eds.), *The Chinese Diaspora...*, op.cit., s. 175–178.

⁷¹ Kamieniem milowym w polityce USA wobec imigrantów był *Immigration Act* z 1965 r. Zob.: C. Cindy Fan, *Chinese Americans: Immigration, Settlement, and Social Geography* [w:] L. J. C. Ma, C. Cartier (eds.), *The Chinese Diaspora...*, op.cit., s. 265; kanadyjski *Immigration Act* z 1967, zob.: David Chuenyan Lai, *From Downtown Slums to Suburban Malls: Chinese Migration and Settlement in Canada* [w:] L. J. C. Ma, C. Cartier (eds.), *The Chinese Diaspora...*, op.cit., s. 322–323; w przypadku Australii tzw. *White Australia Policy* zniesiono w 1973 r. Zob.: C. Inglis, op. cit. [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 275; nowozelandzki *Immigration Act* uchwalono w 1987 r. Zob.: Manying Ip, *New Zealand* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 290.

Chińczycy z Hongkongu oraz Tajwanu emigrowali do Kanady i USA co prawda już od lat 50., ale dopiero po 1965 r. znacząco wzrosła ich liczebność w obu krajach. Od połowy lat 60. przybrało na sile również zjawisko reemigracji ludności pochodzenia chińskiego urodzonej w krajach Azji Południowo-Wschodniej. Przepływ ten w coraz większym stopniu odbywał się do rozwiniętych krajów Ameryki Północnej i Australazji. Tymczasem „powroty” do ChRL niemal całkowicie ustały w związku z rewolucją kulturalną i z wywołanym nią chaosem w latach 1966–1976. Choć drzwi dla imigrantów w wielu krajach rozwiniętych zostały szeroko otwarte, a osoby pochodzenia chińskiego korzystały z tej przemiany coraz szerzej, to tylko w znikomym stopniu przepływ ten dotyczył emigrantów z Chin kontynentalnych. Działo się tak, ponieważ rewolucja kulturalna była okresem praktycznie całkowitego odcięcia się ChRL od świata. Tym samym, w pierwszym okresie liberalizacji przepisów imigracyjnych w rozwiniętych krajach Ameryki Północnej i Australazji Chiny kontynentalne – mimo swego potężnego potencjału demograficznego – nie mogły mierzyć się pod względem liczby emigrantów nawet z takimi populacyjnymi liliputami jak Hongkong i Tajwan.

Sytuacja uległa zmianie po 1979 r., gdy wraz z pierwszymi reformami gospodarczymi przywódcy komunistyczni stopniowo znieśli większość barier, które od trzech dziesięcioleci skutecznie uniemożliwiały opuszczanie kraju. Chińskie granice w ciągu kilku lat stanęły otworem dla milionów ludzi⁷². Emigrację z ChRL, w szczególności do USA, dodatkowo ułatwiło polityczne odprężenie będące efektem nawiązania stosunków dyplomatycznych między tymi krajami w styczniu 1979 r.

Na skutek powyższych wydarzeń nastąpiła doniosła zmiana w istocie przepływów migracyjnych w skali globu. O ile tradycyjnym źródłem emigracji do wysokorozwiniętych krajów anglojęzycznych aż do 2. połowy lat 60. była Europa, o tyle od tamtej pory palmę pierwszeństwa dzierżą w tej dziedzinie kraje Azji i Ameryki Łacińskiej⁷³. Obrazują to dane statystyczne, według których pod koniec lat 50. emigranci z Azji stanowili mniej niż 8% ogółu emigrantów w USA, ok. 3% w Kanadzie i tyleż samo w Australii. Tymczasem pod koniec lat 80. w tych trzech krajach proporcje wzrosły odpowiednio do 38, 48 i 46%⁷⁴. Znakomita większość emigrantów pochodzenia chińskiego wybierała Amerykę Północną lub Australazję jako preferowane miejsca osiedlenia się. Skeldon zwraca uwagę na fakt, że w tym sa-

⁷² W 1985 r. wprowadzono obowiązek posiadania dowodów tożsamości, które umożliwiły przemieszczanie się w granicach ChRL bez obowiązku uzyskiwania zezwolenia np. z zakładu pracy lub od władz lokalnych. W tym samym roku uchwalono także Ustawę o Emigracji i Imigracji, na mocy której Chińczycy zyskali prawo do podróży zagranicznych oraz opuszczania kraju dla celów prywatnych. R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ R. Skeldon, *Globalization* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 59.

mym czasie bardzo niewielki odsetek Chińczyków interesował się emigracją do tradycyjnych miejsc w południowo-wschodniej Azji⁷⁵.

Po 1979 r. populacja Chińczyków urodzonych w ChRL wyraźnie wzrosła w USA, Kanadzie i Australii. Stany Zjednoczone są dzisiaj domem dla ponad 1,6 miliona chińskich imigrantów (łącznie z tymi urodzonymi w Hongkongu). Według danych z 2008 r. blisko 33% z nich przybyło do USA po 2000 r., 30% przekroczyło amerykańską granicę w latach 1990–1999, 20% między rokiem 1980 i 1989, jedynie ok. 9% w latach 70. i tylko 7,9% przed 1970 r. Jeśli chodzi o liczbę imigrantów przekraczających rokrocznie amerykańską granicę, chińscy imigranci plasują się obecnie na czwartym miejscu, zaraz po Meksykanach, Filipińczykach i przybyszach z Indii⁷⁶. W 1980 r. zajmowali odległe 10 miejsce⁷⁷. Pod koniec XX w. diaspora chińska stanowiła największą azjatycką grupę etniczną w USA i rosła w tempie ponad 4-krotnie szybszym niż ogół populacji tego kraju⁷⁸.

Gdy, dokonując podziału przepływów z ChRL, Tajwanu i Hongkongu, przeanalizujemy liczby obrazujące wielkość emigracji z tych trzech terytoriów do USA, Kanady i Australii, to okaże się, że średnio do Stanów Zjednoczonych w latach 1984–1994 emigrowało rocznie ok. 23 tys. Chińczyków z ChRL, 14 tys. z Tajwanu i 11 tys. z Hongkongu. Ogółem w tym okresie przybyło do USA dwukrotnie więcej Chińczyków z Chin kontynentalnych niż z Hongkongu. Tymczasem w przypadku Kanady proporcje były odwrócone na korzyść przybyszów z Hongkongu, gdyż w tym samym czasie emigrowało do tego kraju ok. 264 tys. Hongkończyków i tylko ok. 75 tys. Chińczyków z ChRL (oraz ok. 42 tys. Tajwańczyków). Podobna sytuacja miała miejsce w Australii, gdzie proporcje kolejno dla Hongkongu, Tajwanu i ChRL przedstawiały się następująco: 95, 16 i 14 tys. Chińczyków⁷⁹. Powyższe dane dla Kanady i Australii, gdzie napływ emigrantów z Hongkongu (w przypadku Australii również z Tajwanu) był większy niż z ChRL, mogą się wydać niezrozumiałe, gdy porównamy rozmiar populacji ChRL, Tajwanu i Hongkongu⁸⁰. Należy jednak pamiętać, że Kanada i Australia były (choć ten trend ma miejsce także

⁷⁵ R. Skeldon, *China: from Exceptional...*, op.cit.

⁷⁶ Aaron Terrazas, Jeanne Batalova, *Chinese Immigrants in the United States*, „Migration Information Source”, maj 2010: <<http://www.migrationinformation.org/USFocus/display.cfm?ID=781>> [wejście 20 maja 2010].

⁷⁷ Aaron Terrazas, Bhavna Devani, *Chinese Immigrants in the United States*, „Migration Information Source”, czerwiec 2008: <<http://www.migrationinformation.org/USFocus/display.cfm?ID=685>> [wejście 17 kwietnia 2010].

⁷⁸ R. Skeldon, *China: from Exceptional...*, op.cit.

⁷⁹ Obliczenia własne na podstawie danych zawartych w *Table 2.1*. Zob.: L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 60.

⁸⁰ Obecnie populacja ChRL liczy ok. 1,3 mld, Tajwanu – ok. 23 mln, zaś Hongkongu – ok. 7 mln. Zob.: <<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2119rank.html>> [wejście 1 lipca 2010].

dzisiaj) szczególnie atrakcyjnymi kierunkami dla lepiej wykształconych mieszkańców Hongkongu (a także Tajwanu) z uwagi na wdrażane w obu krajach regulacje prawne, które faworyzowały imigrację profesjonalistów⁸¹. Jednocześnie nie bez znaczenia był fakt, że w latach 1984–1997 ponad 545 tys. Hongkończyków, głównie zaliczanych do klasy średniej, dysponujących jakimś kapitałem, zdecydowało się na wyjazd za granicę z obawy przed niepewną przyszłością tego terytorium po powrocie do macierzy⁸².

Poza najpopularniejszymi kierunkami dla chińskiej emigracji, tj. krajami Ameryki Północnej i Australazji również inne regiony świata przyciągają Chińczyków, choć w mniejszym stopniu. Od początku lat 80. stopniowo wzrasta popularność krajów europejskich, do których przybywa coraz więcej Chińczyków z zamiarem osiedlenia się. Skeldon podaje, że w 2000 r. w Europie zamieszkiwało od 200 tys. do 1 mln Chińczyków⁸³. Tak olbrzymią rozbieżność danych przypisuje on trudnościom w precyzyjnym oszacowaniu skali zjawiska nielegalnej emigracji z ChRL do krajów europejskich.

Frank Laczko podaje, że populacja Chińczyków we Włoszech wzrosła o 260%, z blisko 19 tys. w 1991 r. do ponad 48 tys. w 2000 r., natomiast w Hiszpanii odnotowano aż 6-krotny wzrost liczby chińskich imigrantów w ciągu 10 lat (do 2001 r. granice tego kraju przekroczyło w sumie ok. 36 tys. osób pochodzenia chińskiego). Autor wskazuje równocześnie na przepaść, która – mimo szybko rosnącej popularności Europy wśród emigrantów chińskich w ostatnich latach – nadal dzieli Stary i Nowy Kontynent. Podaje on przykład Kanady u progu XXI w., dla której Chiny były wówczas największym źródłem imigrantów z całego świata (kraj ten przyjął w samym tylko 2001 r. nieco ponad 40 tys. emigrantów z ChRL)⁸⁴.

5. Liczebność i rozmieszczenie chińskiej diaspory na świecie

Dane przedstawione powyżej wskazują na znaczny przyrost populacji osób pochodzenia chińskiego w wysokorozwiniętych krajach Ameryki Północnej, Australazji oraz Europy Zachodniej w ostatnim ćwierćwieczu XX w. W efekcie na mapie rozmieszczenia chińskiej diaspory na świecie udział Azji zmalał z 99,6% w 1963

⁸¹ A. McKeown, *Chinese...*, op.cit. [w:] L. Pan (ed.) *Encyclopedia of...*, op.cit., s. 72.

⁸² Elżbieta Potocka, *Hongkong – blaski i cienie trudnej integracji*, „Azja-Pacyfik” 2007, t. 10, s. 90.

⁸³ R. Skeldon, *China: from Exceptional...*, op.cit.

⁸⁴ Frank Laczko, *Europe Attracts More Migrants from China*, „Migration Information Source”, lipiec 2003: <<http://www.migrationinformation.org/Feature/display.cfm?ID=144>> [wejście 8 marca 2010].

r. do 77,7% w 1997 r.⁸⁵ W ciągu zaledwie 35 lat schemat rozmieszczenia Chińczyków zamorskich – utrzymujący się od końca wieku XIX w niemal niezmienionej formie – uległ istotnemu przeobrażeniu. W 1963 r. na świecie żyło 12,7 mln (włączając Hongkong z 3,2 mln mieszkańców) osób pochodzenia chińskiego, w roku 1985 populacja chińskiej diaspory zbliżyła się do 22 mln, zaś w 1997 r. liczyła już blisko 33 mln (bez Hongkongu)⁸⁶. Dane statystyczne wskazują, że liczba Chińczyków w krajach azjatyckich wzrosła w latach 1963–1997 jedynie dwukrotnie (z nieco ponad 12 mln w 1963 r. do 25,5 mln w 1997 r.). W tym samym okresie liczebność populacji chińskiej w krajach Australazji wzrosła 15-krotnie (z 35 tys. w 1963 r. do 528 tys. w 1997 r.), w Europie (wraz z azjatycką częścią ZSRR/Rosji) – niemal stokrotnie (z zaledwie 20 tys. w 1963 r. do nieco ponad 1,9 mln w 1997 r.), natomiast kraje Ameryki Północnej odnotowały wzrost ponad 11-krotny (z niespełna 300 tys. w 1963 do 3,65 mln w 1997 r.)⁸⁷. W liczbach bezwzględnych palma pierwszeństwa przypada jednak nadal krajom Azji Południowo-Wschodniej – to tutaj istnieją trzy kraje, w których diaspora chińska jest najliczniejsza spośród państw świata – według danych z 1997 r. są to kolejno: Indonezja (7,3 mln), Tajlandia (6,4 mln) i Malezja (5,4 mln). To również tutaj istnieje chyba jedyne na świecie państwo, w którym ludność pochodzenia chińskiego nie należy do mniejszości – w 1997 r. w Singapurze stanowiła ona 66% populacji kraju⁸⁸.

6. „Stara” i „nowa” diaspora

Wielu badaczy podziela pogląd, że współczesna diaspora chińska zasadniczo różni się od tej sprzed 1979 r., a w niektórych aspektach również od tej sprzed 1949 r. Stąd ludzi opuszczających Chiny kontynentalne, Tajwan i Hongkong po 1979 r. w literaturze naukowej określa się często mianem *new migrants*⁸⁹. W obliczu zmieniających się realiów społeczno-gospodarczych w ChRL pojęcie to wydaje się zasadną alternatywą dla mających konotacje historyczne terminów *hu-aqiao* czy *huaren*.

⁸⁵ Laurence J. C. Ma, *Space, Place, and Transnationalism in the Chinese Diaspora* [w:] L. J. C. Ma, C. Cartier (eds), *The Chinese Diaspora...*, op.cit., s. 19.

⁸⁶ Ibidem, s. 19.

⁸⁷ Obliczenia własne na podstawie danych zawartych [w:] *Table 1.1. Distribution of Chinese Overseas, circa 1963, 1985, and 1997*; Ibidem, s. 12–16.

⁸⁸ Zob.: ibidem, s. 12–16.

⁸⁹ Mimo że niektórzy wiążą termin *new migrants* z emigracją po 1949 r., powszechnie określa się tym pojęciem tych Chińczyków, którzy opuścili ChRL, Tajwan lub Hongkong po 1979 r. Zob.: Hong Liu, *New Migrants and the Revival of Overseas Chinese Nationalism* [w:] Hong Liu (ed.), *The Chinese...*, op.cit., vol. 4, s. 381.

Dane przedstawione powyżej obrazują jedną z różnic między *old migrants* a *new migrants* (między „starą” a „nową” diasporą), tj. intensyfikację przepływu ludności pochodzenia chińskiego do krajów spoza obszaru południowo-wschodniej Azji, szczególnie po 1979 r.

W łonie diaspery chińskiej doszło w ciągu ostatnich trzech dekad także do wielu innych zmian. Przeobrażeniu uległ przede wszystkim rodzaj emigrantów w aspekcie wykonywanego zawodu, wykształcenia, zamożności, a także płci. Tutaj granicę czasową można przesunąć na rok 1949. Jeszcze przed pierwszą wojną opiumową (1839–1842) Państwo Środka opuszczali głównie handlarze, kupcy i żeglarze w związku z wykonywaną pracą. Począwszy od połowy XIX w., aż do końca II wojny światowej, profil przeciętnego emigranta chińskiego zmienił się – zamożnych kupców zastąpili ubodzy kulis i robotnicy kontraktowi, a także – choć w mniejszym stopniu – studenci i dyplomaci. Po 1949 r. kategoria robotników kontraktowych oraz kulisów przestała istnieć. Od tego czasu – a szczególnie od końca lat 70. – obserwuje się wzmożony odpływ ludzi lepiej wykształconych, często zamożnych przedstawicieli klasy średniej, biznesmenów, przedstawicieli wolnych zawodów, jak również na niespotykaną wcześniej skalę – studentów. Ponadto coraz częściej zaczynały emigrować całe rodziny (łączenie rodzin przybiera formę emigracji łańcuchowej), zaś stopniowe wyrównywanie udziału obu płci w emigracji prowadziło do zaniku dawnej dysproporcji między liczbą mężczyzn i kobiet opuszczających Chiny. W 1990 r. kobiety stanowiły 34% ogółu osób pochodzenia chińskiego żyjących poza Chinami, w 2000 r. – 38%⁹⁰. Dawniej Chinki udające się na emigrację najczęściej podążały za swoimi mężami, obecnie w ich szeregach jest coraz więcej samodzielnych emigrantek oraz studentek, ponadto wiele z nich może pochwalić się znacznie lepszym wykształceniem niż poprzedniczki.

Członkowie współczesnej diaspery są w mniejszym stopniu przywiązani do określonego miejsca i mniej przewidywalni w wyborze kierunku emigracji. Ich mobilności sprzyja rozwój nowoczesnych środków komunikacji oraz popularyzacja międzynarodowych połączeń lotniczych⁹¹. Przykładem wpływu, jaki rosnąca dostępność szybkich rozwiązań komunikacyjnych wywiera na styl życia chińskich emigrantów, jest obserwowane od kilkunastu lat zjawisko tzw. rodzin astronautów (ang. *astronaut families*). Polega ono na tym, że głowa rodziny (a więc najczęściej

⁹⁰ Mette Thunø, *Beyond „Chinatown”: Contemporary Chinese Migration* [w:] Mette Thunø (ed.), *Beyond Chinatown: New Chinese Migration and the Global Expansion of China*, NIAS Press, Copenhagen 2007, s. 4.

⁹¹ Nie bez znaczenia jest także spadek kosztów podróży lotniczych – w 1990 r. średni koszt przelotu samolotem jednej mili stanowił 20% kosztu z 1930 r. Zob.: Hong Liu, *New Migrants...*, op.cit. [w:] Hong Liu (ed.), *The Chinese...*, op.cit., t. 4, s. 385, za: Peter Stalker, *Workers without Frontiers – The Impact of Globalization on International Migration*, ILO and Boulder: Lynne Rienner Publishers, Geneva 2000.

mężczyzna) odbywa częste⁹² podróże lotnicze między stałym miejscem zamieszkania w kraju wysokorozwiniętym a miejscem pracy po „stronie chińskiej”. W praktyce takie podróże odbywają zazwyczaj członkowie kadry zarządzającej mieszkający np. w Vancouver, Sydney lub Los Angeles, a prowadzący interesy np. w Hongkongu, Szanghaju, Pekinie bądź Tajpej. Dzieci w tych rodzinach, w których podróżują oboje z rodziców, nazywane są „spadochroniarzami” (ang. *parachute kids*), gdyż – pozostawione w miejscu, o którym często nic nie wiedzą i w środowisku szkolnym, gdzie nikogo nie znają – zdane są w nowym kraju w dużym stopniu wyłącznie na siebie. Te nowe wzorce funkcjonowania rodziny wiodą często do atomizacji życia rodzinnego oraz do alienacji, izolacji bądź depresji wśród jej członków. Przez wielu chińskich biznesmenów i menedżerów kraje Azji postrzegane są dzisiaj jako „miejsce” do zarabiania pieniędzy i robienia interesów, zaś Europa lub Ameryka Północna – jako „miejsca” sprzyjające życiu rodzinnemu, wychowywaniu dzieci oraz spędzeniu spokojnej starości⁹³.

Po 1979 r., wraz ze wzrostem zamożności przeciętnego przedstawiciela chińskiej diaspory, zmieniła się również rola Chinatownów (szczególnie tych w USA, Kanadzie i Australii). Współcześnie nie da się już utożsamiać miejsc zamieszkiwanych przez emigrantów chińskich tylko i wyłącznie z chińskimi dzielnicami „wciśniętymi” w urbanistyczny pejzaż wielomilionowych miast. Dawniej – szczególnie w okresach dyskryminacji Chińczyków – Chinatowny w różnych częściach świata były enklawami, w których koncentrował się chiński żywioł wraz z charakterystycznymi dla kultury chińskiej zwyczajami. Obszary te stanowiły wówczas przykład terytorialnego odizolowania ludności chińskiej od społeczności lokalnych. Obecnie coraz więcej nowych emigrantów z ChRL, Tajwanu lub Hongkongu osiedla się na przedmieściach takich miast, jak: Nowy Jork, Los Angeles, San Francisco, Toronto lub Vancouver. Obszary te noszą nazwę „etnicznych przedmieść” (ang. *ethnoburbs*), którą zawdzięczają dużej różnorodności etnicznej swych mieszkańców (w przeciwieństwie do Chinatownów, gdzie z reguły zamieszkują wyłącznie osoby pochodzenia chińskiego). Pobieżne porównanie Chińczyków mieszkających w *ethnoburbs* i w Chinatownach prowadzi do następujących konkluzji: ci pierwsi są o wiele lepiej wykształceni, legitymują się lepszą znajomością języka angielskiego, wyższymi zarobkami oraz znacznie częściej biorą aktywny udział w życiu politycznym społeczeństw, w których funkcjonują. Chinatowny wciąż istnieją, choć stopniowo tracą swój pierwotny charakter. W krajach

⁹² Na tyle częste, że z uwagi na ilość czasu spędzonego w powietrzu zyskuje miano astronauty. Chee-Beng Tan, *Overseas...*, op.cit. [w:] L. Cheng (ed.), *Berkshire Encyclopedia of China...*, op.cit., s. 1678.

⁹³ A. McKeown, *Chinese...*, op.cit. [w:] M. Ember i in., *Encyclopedia of...*, s. 73, za: Aihwa Ong, *Flexible Citizenship: The Cultural Logics of Transnationality*, NC: Duke University Press, Durham 1999.

rozwinętych coraz częściej wykorzystywane są jako „miejsca startowe” dla nielegalnych imigrantów, którzy zatrzymują się tam na jakiś czas i, po zarobieniu pierwszych pieniędzy (bądź dopiero po spłacie długu zaciągniętego na pokrycie kosztów podróży/przemytu), przenoszą się na ogół w inne miejsca⁹⁴.

Złożoność zjawiska chińskiej emigracji po 1979 r. wzrosła. Zamorscy Chińczycy szukają pracy i miejsca do życia zarówno w społeczeństwach postindustrialnych, industrialnych, jak i rozwijających się. Obok pracowników fizycznych szeregi chińskiej diaspory zasilają również studenci, przedsiębiorcy, kupcy, specjaliści w określonych dziedzinach oraz polityczni uchodźcy obu płci. W tych warunkach użytecznym rozwiązaniem wydaje się – proponowany przez Skeldona – podział współczesnej chińskiej populacji diasporycznej na cztery główne typy emigrantów: osadników, studentów, robotników kontraktowych oraz emigrantów nielegalnych⁹⁵. Tematowi emigracji regularnej, innymi słowy, tej zorientowanej na permanentne osadnictwo w obcych krajach, poświęcono wcześniejsze partie tekstu. Przyjrzyjmy się trzem pozostałym grupom emigrantów.

Chińscy studenci wyruszali na studia zagraniczne już od końca XIX w. Wielu studiowało w Japonii w latach 1898–1911, część w Stanach Zjednoczonych oraz w Europie. Przez pierwsze dekady 2. połowy XX w. to Hongkong i Tajwan były głównym źródłem, z którego rekrutowali się chińscy studenci zdobywający wykształcenie za granicą. W 1978 r. tylko garść spośród chińskich studentów na amerykańskich uczelniach pochodziła z Chin kontynentalnych⁹⁶. Jednak już w latach 1993–1994 studenci z ChRL stanowili 10% (ponad 44 tys.) zagranicznej braci studenckiej przebywającej w USA⁹⁷. W 2003 r. 260 tys. studentów pochodzenia chińskiego (z ChRL, Hongkongu i Tajwanu łącznie) pobierało naukę za granicą, z czego znakomita większość w krajach rozwiniętych – 188 tys. w Europie, a 70 tys. w pozaeuropejskich państwach OECD, głównie w USA⁹⁸. Jak podawał „People’s Daily”, w 2004 r. Chińska Republika Ludowa zajęła pierwsze miejsce na świecie jako największy „eksporter” studentów⁹⁹. Według danych Ministerstwa Edukacji

⁹⁴ L. J. C. Ma, *Space, Place, and ...*, op.cit. [w:] L. J. C. Ma, C. Cartier (eds.), *The Chinese Diaspora ...*, op.cit., s. 24.

⁹⁵ R. Skeldon, *Migration from ...*, op.cit. Z kolei H. Liu wyróżnia: *students-turned-migrants* (studentów, którzy osiedlają się na stałe poza Chinami po skończeniu studiów), *emigrating professionals* (pracowników wykwalifikowanych szukających pracy za granicą), *chain migrants* (osoby dołączające do członków rodziny, którzy wyemigrowali wcześniej), *illegal immigrants* (nielegalnych imigrantów). Zob.: Hong Liu, *New Migrants ...*, op.cit. [w:] Hong Liu (ed.), *The Chinese ...*, op.cit., vol. 4, s. 380.

⁹⁶ Skeldon podaje, że było to zaledwie 28 osób. Zob.: R. Skeldon, *Migration from ...*, op.cit.

⁹⁷ Ibidem.

⁹⁸ *International Migration and ...*, op. cit.

⁹⁹ Podano liczbę 114 700 studentów. *China Tops World in Number of Students Studying abroad*, „People’s Daily Online Edition”, 18 listopada 2005: <http://english.peopledaily.com.cn/200511/18/eng20051118_222349.html> [wejście 15 maja 2010].

ChRL z 2006 r. w latach 1978–2006 ogólna liczba Chińczyków zdobywających wykształcenie za granicą wzrosła z 860 osób do 1,3 mln, tj. 155-krotnie¹⁰⁰. Tak potężny przyrost po 1978 r. miał związek z polityką otwarcia się Chin na świat, co wyraziło się też w dopuszczeniu promowania międzynarodowej wymiany studenckiej. Począwszy od końca lat 70., Pekin w coraz większym stopniu starał się wykorzystywać wiedzę i doświadczenie studentów powracających zza granicy. To oni mieli umożliwić transfer technologii z krajów rozwiniętych. Oczywiście władze w Pekinie musiały zdawać sobie sprawę z tego, że część studentów może nie wrócić do Państwa Środka. Z tym ryzykiem wydawał się pogodzić również Deng Xiaoping, który w pierwszych latach inicjacji reform gospodarczych – podejmując decyzję o wysłaniu za granicę 10 tys. studentów – pisał: *Jeśli nawet kilku z nich ucieknie, nic nie szkodzi*¹⁰¹. Przez następne lata miało się jednak okazać, że studentów-dezertersów było znacznie więcej niż kilku.

Według chińskiego wiceministra edukacji, w latach 1978–2003 Chińską Republikę Ludową opuściło 700 tys. studentów, z czego po ukończeniu nauki powróciła jedynie jedna czwarta¹⁰². W ostatnich latach obserwuje się jednak wzrost liczby Chińczyków powracających po studiach na obczyźnie do swojego kraju. W 2003 r. chińskie Ministerstwo Edukacji odnotowało rekordowo wysoką w okresie od 1978 r. liczbę powrotów (nieco ponad 20 tys.)¹⁰³. Na początku 2006 r. chińskie media przytoczyły wypowiedź wiceministra edukacji Zhang Xinshenga, w której ujawnił on, że studenci, którzy powrócili do ChRL w 2005 r. przewyższyli liczebnie tych, którzy w tym samym czasie wybrali studia za granicą. Urzędnik potraktował to jako zasługę polityki forsowanej przez chiński rząd¹⁰⁴. W jej ramach do końca 2003 r. utworzono 21 stref przeznaczonych specjalnie dla absolwentów zagranicznych uczelni powracających do Chin z zamiarem otwarcia własnego biznesu¹⁰⁵.

Wang zauważa, że choć z definicji studenci nie są emigrantami, to współcześnie cechą charakterystyczną chińskich studentów wyjeżdżających za granicę jest gotowość wielu z nich do osiedlenia się i podjęcia pracy w kraju, w którym zdobyli wykształcenie. Tym samym część z nich (choć procentowo coraz mniejsza

¹⁰⁰ *Ministry of Education Study: Overseas Students Increase 155 Times over 29 Years*, „People’s Daily Online”, 6 marca 2008: <<http://english.people.com.cn/90001/90776/90882/6367789.html>> [wejście 16 maja 2010].

¹⁰¹ J. Fenby, op. cit., s. 716.

¹⁰² *Record 20 100 Chinese Students Return Home in 2003*, „China Daily”, 16 lutego 2004: <http://english.peopledaily.com.cn/200402/16/eng20040216_134955.shtml> [wejście 15 marca 2010].

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ *More Chinese Studying Abroad Return to Make Career*, „People’s Daily Online”, 6 stycznia 2006: <http://english.peopledaily.com.cn/200601/06/eng20060106_233368.html> [wejście 15 marca 2010].

¹⁰⁵ W rezultacie ponad 20 tys. byłych żaków otworzyło 5 tys. firm, które łącznie wygenerowały obrót rządu 3,65 mld USD. Zob.: *Record 20 100 Chinese...*, op.cit.

wraz z upływem czasu, jak pokazały przytoczone powyżej dane) zasilą szeregi chińskiej diaspory. To z kolei jest nowym zjawiskiem w porównaniu do okresu sprzed 1979 r. i dlatego jego zrozumienie – zdaniem autora – może się przyczynić do przededefiniowania pojęcia emigracji jako takiej¹⁰⁶.

Tak jak z jednej strony władze w Pekinie czynią obecnie coraz większe wysiłki w celu skłonienia Chińczyków studiujących za granicą do powrotu do Chin, tak z drugiej strony przywiązują coraz większą wagę do eksportu pracowników kontraktowych. Chiński rząd wspiera inicjatywy w zakresie zawierania legalnych umów o pracę między chińskimi robotnikami a zagranicznymi pracodawcami, gdyż eksport siły roboczej jest w oczach rządu sposobem na zmniejszenie bezrobocia na rynku lokalnym¹⁰⁷. Działania podejmowane w ostatnich latach przez władze w celu ułatwienia Chińczykom zdobycia pracy na międzynarodowym rynku obejmują szkolenia językowe i zawodowe, a także pomoc prawną oraz wsparcie w szukaniu pracy¹⁰⁸. Chińscy robotnicy pracują w ponad stu krajach na całym świecie. W 1983 r. poza Chinami pracowało 31 tys. robotników kontraktowych, w 1993 r. liczba ta wzrosła do 173 tys.¹⁰⁹, zaś w 2003 r. do 525 tys.¹¹⁰

Wraz z rosnącym zaangażowaniem politycznym i gospodarczym ChRL w Afryce, rośnie również liczba osiedlających się tam Chińczyków¹¹¹. Rząd w Pekinie angażuje tysiące chińskich robotników do budowy dróg, wieżowców, linii kole-

¹⁰⁶ Wang Gungwu, *Liuxue and Yimin: From Study to Migranthood* [w:] M. Thunø (ed.), *Beyond Chinatown: New...*, op.cit., s. 165–166.

¹⁰⁷ Cytat z wypowiedzi Wang Dongjina, wiceministra pracy i bezpieczeństwa socjalnego w rządzie ChRL, opublikowanej w „People’s Daily Online”, *More Chinese Workers Join Overseas Labor Market*, 18 listopada 2004: <http://english.peopledaily.com.cn/200411/18/eng20041118_164327.html> [wejście 18 maja 2010].

¹⁰⁸ *Chinese Seeking Jobs Overseas*, „People’s Daily Online”, 25 listopada 2004: <http://english.peopledaily.com.cn/200411/25/eng20041125_165183.html> [wejście 18 maja 2010].

¹⁰⁹ R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

¹¹⁰ *More Chinese Workers...*, op.cit.

¹¹¹ Za przykład może posłużyć Angola. Kraj ten jest obecnie największym beneficjentem chińskich inwestycji zagranicznych w Afryce, najważniejszym partnerem gospodarczym ChRL na tym kontynencie oraz największym dostawcą ropy naftowej. Odkąd w 2002 r. zakończyła się trwająca w tym kraju 27 lat wojna domowa, Chiny udzieliły Angoli pożyczki na sumę ponad 5 mld USD w zamian za dostęp do złóż ropy naftowej. Pożyczka jest obecnie wykorzystywana na realizację projektów z zakresu rozbudowy infrastruktury. Źródło: *Angolan Mafia Targets Chinese*, <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/africa/8358919.stm>> [wejście 19 marca 2010]. Zgodnie z międzyrządową umową w realizacji projektów budowlanych finansowanych z puli chińskiej pożyczki firmy chińskie mają zagwarantowany 70-procentowy udział. Ponieważ zatrudniani są głównie robotnicy sprowadzani z Chin, liczba Chińczyków w Angoli wzrosła z ok. 250 w 1997 r. do ok. 40 tys. w 2008 r. Źródło: *Chinatown, Africa*, materiał filmowy zamieszczony 26 listopada 2008 na stronie internetowej: <http://current.com/items/89565630_chinatown-africa.htm> [wejście 23 marca 2010]. Zob. także: B. Góralczyk, *Chiński Feniks...*, op.cit. oraz Deborah Brautigam, *The Dragon’s Gift: the Real Story of China in Africa*, Oxford University Press, Oxford– New York 2009.

jowych i realizacji wielu innych zakrojonych na szeroką skalę inwestycji. Po zakończeniu projektów ekipy robotnicze są przenoszone w inne rejony kontynentu lub powracają do ChRL. Niektórzy spośród robotników zostają, ściągają rodziny, zakładają restauracje bądź realizują inne pomysły biznesowe.

W ostatnich latach ma miejsce tak kuriozalne na pierwszy rzut oka zjawisko, jakim jest eksport rolników z ChRL do krajów Afryki. „The Independent” donosił, że w 1998 r. przewodniczący biura ds. handlu zagranicznego w prowincji Hebei, Liu Jianjun, wpadł na pomysł, by ożywić spowolnioną przez kryzys finansowy gospodarkę regionu poprzez zatrudnianie chińskich farmerów przy produkcji żywności w krajach afrykańskich. Pomysł przyjął się szybko po obu stronach. Chińscy farmerzy dostarczali nasion i technologii niezbędnych dla uprawy roślin oraz hodowli zwierząt, a w zamian w Afryce znaleźli ziemię, której niedostatek odczuwany jest w wielu regionach Państwa Środka. Jak podawała gazeta, w ciągu kilku lat *Baoding villages*, tj. wioski, w których żyją i pracują chińscy rolnicy, pojawiły się w kilkunastu afrykańskich krajach, od Nigerii po Kenię, od Sudanu po Zambię¹¹².

Obecnie emigracja Chińczyków przyjmuje również formę nielegalną. Choć nielegalna emigracja nie jest zjawiskiem nowym, to jej współczesne oblicze różni się znacznie od tego z końca XIX i pierwszych dekad XX w. Nie przypomina wysiłków, jakie podejmowali Chińczycy, by przedostać się do Stanów Zjednoczonych z ominięciem drakońskich ustaw zabraniających im imigracji do tego kraju. Wielu z nich wykorzystywało wówczas furtkę w amerykańskim prawie imigracyjnym, która umożliwiała nielegalne przekraczanie granicy w charakterze „papierowych synów” i „papierowych córek”¹¹³.

Nielegalna emigracja z ChRL do krajów rozwiniętych rozpoczęła się na prawdziwie dużą skalę po 1979 r. Mimo że z oczywistych względów brakuje rzetelnych danych obrazujących jej rozmiar, Skeldon twierdzi, że ma ona znaczący udział w całkowitej wielkości globalnego przepływu ludności pochodzenia chińskiego¹¹⁴. Dzisiejsze zjawisko nielegalnej emigracji z ChRL nie jest charakterystyczne wyłącznie dla emigracji z tego kraju, lecz wpisuje się, zdaniem Hood, w ogólnoswiatowy trend, zgodnie z którym stopniowo rośnie skala przepływu nielegalnych emigrantów z krajów rozwijających się do krajów rozwiniętych¹¹⁵.

¹¹² Clifford Coonan, *China's New Export: Farmers*, „The Independent”, 29 grudnia 2008: <<http://www.independent.co.uk/news/world/asia/chinas-new-export-farmers-1215001.html>> [wejście 22 maja 2010].

¹¹³ Zob.: Wei Djao, op. cit., s. 24–25.

¹¹⁴ R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

¹¹⁵ Marlowe Hood, *Patterns of Migration – Clandestine Migration* [w:] L. Pan (ed.), *The Encyclopedia of...*, op.cit., s. 63.

Amerykański Urząd ds. Imigracji i Naturalizacji (ang. INS) szacuje, że na początku lat 90. do USA napływało 100 tys. nielegalnych emigrantów rocznie¹¹⁶. Najbardziej pożądanymi kierunkami w tym kraju były Nowy Jork, Los Angeles oraz San Francisco. Ponieważ współcześnie w przemyt ludzi zaangażowane są międzynarodowe sieci przemytnicze, kanały przerzutowe są bardzo zróżnicowane i zmienne. W celu przedostania się do krajów Ameryki Północnej najczęściej wykorzystywana jest trasa wiodąca przez Tajlandię, Wietnam bądź Kambodżę. Stamtąd emigranci docierają drogą lotniczą do krajów w Ameryce Łacińskiej. Następnie, zorganizowani w mniejsze grupy, przemytani są drogą lądową bądź morską do USA lub do Kanady. Kluczową rolę w tym przerzucie odgrywają kraje tranzytowe, takie jak Panama, Belize, Gwatemala¹¹⁷.

Po upadku muru berlińskiego większość Chińczyków pragnących przedostać się do Europy Zachodniej wykorzystuje do tego celu kraje Europy Środkowej (szczególnie Rumunię, Węgry, Czechy), traktując je jako swego rodzaju „poczekalnie”. Stamtąd za pośrednictwem przemytników przedostają się do krajów docelowych¹¹⁸. W I. dekadzie XXI w. służby graniczne w krajach europejskich odnotowują szybszy wzrost liczby nielegalnych chińskich emigrantów¹¹⁹, co prawdopodobnie wynika z zaostrzenia przepisów granicznych w USA po zamachach z 2001 r.

Charakterystyczną cechą emigracji nielegalnej z ChRL do USA jest to, że przeważająca większość emigrantów pochodzi niemal wyłącznie z prowincji Fujian (głównie z miejscowości nadmorskich). Z miasta Fuzhou (stolicy prowincji Fujian) i przylegających doń terenów rekrutowało się ok. 95% wszystkich Chińczyków, którzy nielegalnie przedostali się na terytorium USA po 1970 r.¹²⁰ Tylko z nadmorskiego miasteczka Ting Jiang, położonego nieopodal Fuzhou, w latach 90. wyemigrowało ponad 80% mężczyzn między 20. a 40. rokiem życia¹²¹. Prawie wszyscy

¹¹⁶ R. Skeldon, *Migration from...*, op.cit.

¹¹⁷ W 1996 r. spośród krajów Ameryki Środkowej tylko w Hondurasie przemyt nielegalnych emigrantów był uznawany za przestępstwo. M. Hood, op. cit., s. 66–67.

¹¹⁸ Ibidem, s. 67.

¹¹⁹ W przypadku emigracji nielegalnej z ChRL do Europy Zachodniej i Południowej głównym źródłem emigrantów jest prowincja Zhejiang wraz z miastem Wenzhou oraz terenami przyległymi. Ibidem, s. 67.

¹²⁰ Ibidem, s. 67.

¹²¹ Określone miasteczka bądź wioski wręcz „specjalizują się” w wybranych kierunkach. Na przykład mieszkańcy nadmorskiego Fuqing, niedaleko Fuzhou, preferują Japonię, a Chińczycy z Sanming, miasta w centralnej części prowincji Fujian, upodobali sobie szczególnie Węgry. Zob.: Elisabeth Rosenthal, *Chinese Town's Main Export: Its Young Men*, „New York Times”, 26 czerwca 2000: <<http://www.nytimes.com/2000/06/26/world/chinese-town-s-main-export-its-young-men.html?scp=1&sq=chinese%20migrants&st=nyt&pagewanted=all>> [wejście 28 stycznia 2010]. Z ustnej relacji B. Góralczyka, byłego wysokiego rangą polskiego dyplomaty w Budapeszcie, wynika, iż od 1989 r. najprężniejsza społeczność chińska w Europie Środkowej zamieszkuje na Węgrzech, pod

znaleźli nielegalne zatrudnienie w restauracjach i na budowach w Stanach Zjednoczonych, zarabiając ok. 2 tys. USD miesięcznie¹²².

Wydaje się jednak, że to nie skrajna nędza stanowi przyczynę tej masowej ucieczki z wspomnianych obszarów w prowincji Fujian, wszak jest to paradoksalnie jedno z bogatszych terytoriów w ChRL, według standardów chińskich. Skeldon wskazuje, że przyczyna tkwi raczej w relatywnej otwartości na świat tej części Chin oraz zdolności wielu jej mieszkańców (właśnie z uwagi na względny dobrobyt, w jakim żyją) do pokrycia niemałych kosztów pobieranych przez organizatorów przemytu¹²³ – wyprawa na gapę do USA kosztuje bowiem ok. 60 tys. USD, do Wielkiej Brytanii ok. 45 tys. USD, zaś do Japonii bądź Węgier ok. 12 tys. USD¹²⁴. Z kolei Ma twierdzi, że główną siłą napędową dla uczestników „kontenerowej emigracji”¹²⁵ jest przede wszystkim chęć szybkiego wzbogacenia się¹²⁶.

Fujian jest jedną z trzech nadmorskich prowincji w południowo-wschodnich Chinach, które przez stulecia stanowiły tradycyjną kolebkę chińskiej emigracji, dwie pozostałe to Guangdong i Zhejiang. W obrębie tych trzech prowincji znakomita większość emigrantów rekrutowała się tylko z określonych powiatów bądź wręcz pojedynczych wiosek i miasteczek¹²⁷. Obecnie międzynarodowa mobilność chińskich „nowych emigrantów” jest nadal związana z tymi regionami, jednak ich udział stopniowo maleje na rzecz innych rejonów kraju. W latach 80. duża część emigrantów wciąż wywodziła się z Guangdongu i Fujianu, choć równocześnie wzrosło w tym okresie znaczenie Pekinu i Szanghaju. Thunø podaje, że według

koniec lat 90. było w tym kraju nawet ok. 35 tys. chińskich emigrantów (część z nich w następnych latach wyemigrowała dalej na zachód), mniejszość chińska publikuje dwie gazety w języku chińskim, ma własny radiowęzeł, domy handlowe itp.

¹²² Podczas gdy za podobną pracę w rodzinnych stronach otrzymaliby ok. 40 USD. Zob.: ibidem.

¹²³ R. Skeldon, *China: from Exceptional...*, op.cit.

¹²⁴ E. Rosenthal, op. cit.

¹²⁵ Proceder nielegalnego przekraczania granicy zakończył się tragicznie w 2000 r. w porcie Dover w W. Brytanii, gdzie w kontenerze uduśiło się pięćdziesięciu ośmiu nielegalnych imigrantów z Chin: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/796791.stm> [wejście 23 kwietnia 2010].

¹²⁶ L. J. C. Ma, *Space, Place, and...*, op.cit. [w:] L. J. C. Ma, C. Cartier (eds.), *The Chinese Diaspora...*, op.cit., s. 40.

¹²⁷ Aż do 2. połowy XX w. niemal wszyscy spośród chińskich emigrantów wywodzili się z pięciu geograficznych terytoriów w południowo-wschodnich Chinach: ludność mówiąca językiem kantońskim z terenów w pobliżu Kantonu, ludność Hokkien z południowego Fujianu, ludność Teochiu z miast Chaozhou i Shantou w Guangdongu, Hajnańczycy z wyspy Hajnan, ludność Hakka z górzystych rejonów w północnym Guangdongu i południowym Fujianie. Najczęściej przedstawiciele danej grupy etnicznej emigrowali do konkretnego kraju bądź regionu, np. większość ludności Hokkien emigrowała na Filipiny, większość kantończyków z Taishan – do Kalifornii, zaś do Bangkoku przybywali przede wszystkim przedstawiciele ludności Teochiu. Zob.: ibidem, s. 20. Odnośnie do mniejszości chińskiej w Tajlandii zob.: B. Góralczyk, *Chińczycy w Tajlandii – ciężenie Państwa Środka*, „Azja-Pacyfik” 2007, t. 10, s. 204–214.

oficjalnych danych wychodzący z tych dwóch miast stanowili aż 49% wszystkich zarejestrowanych emigrantów z ChRL w 1990 r. – w porównaniu z 20-procentowym udziałem Fujianu i Guangdongu¹²⁸. W latach 90. miał miejsce stopniowy wzrost liczby emigrantów z regionów wiejskich. 54% wszystkich zarejestrowanych emigrantów z Chin stanowili w tym okresie mieszkańcy wsi z prowincji Fujian, Zhejiang i Yunnan, tymczasem udział Pekinu i Szanghaju spadł do poziomu 14%¹²⁹. Gdy restrukturyzacja przedsiębiorstw państwowych w przemysłowych miastach prowincji Liaoning, Jilin i Heilongjiang doprowadziła do bezrobocia, Chińczycy z tych rejonów zaczęli przemieszczać się do miast rosyjskiego Dalekiego Wschodu oraz – w dalszej kolejności – do Europy¹³⁰.

Przykład Chin odzwierciedla ogólne reguły rządzące współcześnie emigracją na świecie – jej źródłem w pierwszej kolejności stają się terytoria najlepiej rozwinięte gospodarczo i tym samym najwcześniej objęte penetracją przez rynki międzynarodowe (Fujian i Guangdong, gdyż właśnie tam ulokowano pierwsze specjalne strefy ekonomiczne, oraz Szanghaj, gdzie w 1990 r. utworzono *Pudong New Area*¹³¹). Dominują wówczas terytoria najbogatsze, w tym największe metropolie. Dopiero w dalszej kolejności emigranci rekrutują się spośród terenów tradycyjnie uboższych (w przypadku ChRL od lat 90. w niewielkich liczbach również z centralnej i zachodniej części kraju, a także z regionów wiejskich w prowincjach nadmorskich) oraz szczególnie dotkniętych bezrobociem w wyniku przemian gospodarczych (prowincje północno-wschodnie).

7. Jaka przyszłość?

Przez stulecia Chiny były zwrócone „plecami do morza”, zaś podróże zamorskie i osiedlanie się w obcych krajach kłóciły się z tradycyjnym systemem wartości opartym na naukach konfucjańskich. Częściowo także z tego względu aż do końca XIX w. idea emigracji nie znajdowała poparcia na dworze chińskim. W 1. połowie XX w. ekonomiczny i polityczny potencjał chińskich emigrantów był wykorzystywany bądź to w walce o ustanowienie Republiki Chińskiej, bądź w desperackich zmaganiach z japońskim najeźdźcą. Współcześnie zamożność chińskiej diaspory (choć należy unikać stereotypu, że każdy jej członek to biznesmen) jest

¹²⁸ M. Thunø, *Beyond „Chinatown”: Contemporary...*, op.cit. [w:] M. Thunø (ed.), *Beyond Chinatown: New...*, op.cit., s. 25.

¹²⁹ Ibidem, s. 6.

¹³⁰ W 2000 r. z tych trzech prowincji rekrutowało się 17% wszystkich zarejestrowanych emigrantów opuszczających ChRL. Zob.: ibidem, s. 5.

¹³¹ Xiaobo Hu, *Special Economic Zones* [w:] L. Cheng (ed.), *Berkshire Encyclopedia of...*, op.cit., s. 2075.

dostrzegana przez rząd w Pekinie. Od lat 90. czyni on starania, by dla rozwoju kraju pozyskać m.in. technologiczne know-how tych chińskich studentów, którzy pozostali za granicą oraz wykorzystać ich międzynarodowe doświadczenia. Pragmatyczną postawę władz chińskich dobrze ilustrują wypowiedzi prominentnych urzędników państwowych. Były premier Chin Zhu Rongji w trakcie przemówienia otwierającego VI Światową Konwencję Chińskich Przedsiębiorców zorganizowaną w Nankinie we wrześniu 2001 r. przypomniał, iż *Deng Xiaoping, główny architekt chińskich reform i otwarcia na świat, powiedział kiedyś, że dziesiątki milionów zamorskich Chińczyków są potężną siłą, oferującą niepowtarzalne możliwości w kontekście przyszłego rozwoju Chin. Przez lata chińska diaspora entuzjastycznie wspierała ekonomiczny rozwój Chin. Większość założonych w Chinach zagranicznych przedsiębiorstw jest w rzeczywistości finansowana przez Chińczyków zamorskich*¹³². W tym samym roku, podczas ceremonii wieńczącej spotkanie dyrektorów Biura ds. Chińczyków Zamorskich, jego przewodniczący Qian Qishen wskazał z kolei na znaczenie chińskiej diaspory dla *wielkiego renesansu chińskiego narodu i zjednoczenia Chin*¹³³. Takie wypowiedzi pozwalają sądzić, że rząd w Pekinie będzie w przyszłości zabiegał w stopniu większym niż dotychczas o względy populacji chińskiej zamieszkującej poza Chinami w celu poszerzenia globalnej sfery chińskich wpływów, szczególnie gospodarczych i kulturalnych. Tym bardziej nie wskazuje na to, że chińskie władze powrócą do pełnej obojętności postawy prezentowanej przez rządy cesarskie przed rokiem 1900, które wręcz negowały fakt istnienia emigracji z Chin.

Nawet jeżeli dzisiejsi potomkowie starszych pokoleń chińskich emigrantów nie są już tak blisko związani emocjonalnie z *qiaoxiang*¹³⁴ lub z Chinami jako całością, to – jak przekonuje Tan – ich naturalna ciekawość w odniesieniu do ojczyzny przodków oraz religijne powiązania z miejscami kultu w Chinach pozwolą zachować im, a także „nowym emigrantom” z Chin, kulturalne więzi z kolebką chińskiej cywilizacji¹³⁵. Wydaje się to tym bardziej prawdopodobne, jeżeli owa ciekawość zostanie skierowana również w przeciwnym kierunku – gdy Chiny w większym stopniu zaangażują się w sprawy dotyczące Chińczyków zamorskich. Thunø za-

¹³² Hong Liu, *New Migrants...*, op.cit. [w:] Hong Liu (ed.), *The Chinese...*, op.cit., t. 4, s. 390. Zob. także: Li Lanqing, *Breaking through: the Birth of China's Opening-up Policy*, Oxford University Press, Oxford–New York 2010.

¹³³ Ibidem, s. 391.

¹³⁴ Tak nazywane są miejsca, skąd na przestrzeni wieków wyemigrowało wielu Chińczyków. *Qiaoxiang* w dosłownym tłumaczeniu oznacza *sojourner's village*, a więc ‘wioskę emigrancką’. Większość tradycyjnych *qiaoxiang* znajduje się w Guangdongzie (np. miejscowość Taishan) i w Fujianie (np. Xiamen). L. Pan, *The Concept of Qiaoxiang* [w:] L. Pan (ed.), op.cit., s. 27.

¹³⁵ Chee-Beng Tan, *Overseas...*, op.cit. [w:] L. Cheng (ed.), *Berkshire Encyclopedia of China...*, op.cit., s. 1679.

uważa bowiem, że o ile przed rokiem 1979 prowadzenie badań naukowych na temat chińskiej emigracji mogło być politycznie drażliwe, o tyle na początku XXI w. przypisywanie kluczowej roli chińskiej diasporze w kontekście ekonomicznego rozwoju kraju fundamentalnie poszerzyło zainteresowania badawcze naukowców z ChRL. W atmosferze rosnącej swobody naukowej w ostatnich latach coraz więcej zwolenników zyskuje pomysł utworzenia nowej dyscypliny naukowej – *Overseas and Ethnic Chinese Studies*¹³⁶.

¹³⁶ M. Thunø, *Beyond „Chinatown”: Contemporary...*, op.cit. [w:] M. Thunø (ed.), *Beyond Chinatown: New...*, op.cit., s. 8.

CHINY – ANALIZY

Jan Pajor

STANOWISKO USA WOBEC CHIN PODCZAS POWSTANIA *Yihetuan*

Pod koniec XIX w. Stany Zjednoczone zaczęły prowadzić aktywniejszą politykę w Chinach, na co złożyły się dwa powody: sytuacja międzynarodowa monarchii Qingów w latach 1895–1899 oraz wejście Waszyngtonu na arenę polityki światowej. Przegrana Państwa Środka w wojnie z Japonią (1894–1895) dowiodła jego słabości. Skłoniło to mocarstwa europejskie i Kraj Kwitnącej Wiśni do zintensyfikowania wysiłków o uzyskanie koncesji ekonomicznych i politycznych oraz wyznaczenie stref wpływów w Chinach. Nad Potomakiem obserwowano ten proces z niepokojem, obawiając się, że w przyszłości mocarstwa mogą w obrębie swoich stref dyskryminować obcych kupców i przedsiębiorców, przez co ograniczą dostęp do – jak się Amerykanom wydawało – niezwykle chłonnego i perspektywicznego rynku chińskiego lub wręcz w całości go opanują poprzez rozbiór Cesarstwa. Departament Stanu musiał więc działać, aby zapobiec takiej sytuacji. Było to już wówczas o tyle łatwiejsze, że w ostatniej dekadzie XIX w. USA zdobyły kolonie, zyskały większe znaczenie międzynarodowe i zaczęły prowadzić politykę światową. Przełomem okazała się w tym względzie zwycięska wojna z Hiszpanią z 1898 r., w wyniku której Stany Zjednoczone przejęły m.in. Filipiny, stanowiące dogodną bazę do rozszerzania amerykańskich wpływów politycznych i handlowych we wschodniej i południowej Azji. Splot tych wszystkich wydarzeń i procesów sprzyjał intensywniejszemu zaangażowaniu się Waszyngtonu w Chinach¹.

¹ USA także dlatego bardziej zainteresowały się Chinami, iż pod koniec XIX w. zwiększyły się amerykańskie inwestycje w Cesarstwie oraz wzrosła wymiana handlowa między oboma państwami. Zob.: Wojciech Rojek, *Ekspansja mocarstw w Chinach i jej wpływ na rozwój stosunków międzynarodowych w latach 1895–1914*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1990, s. 35; Michael H. Hunt,